

Universiteit Gent

Vakgroep Nieuwe Geschiedenis

Academiejaar 2008-2009

Industrie in het dorp

**De impact van de Compagnie der Houtzaagmolens
te Bredene, 1750 – 1820.**

Masterproef

Reinout Aerts

Promotor: Thijs Lambrecht

Inhoudstafel

Inhoudstafel	p. 3
Dankwoord	p. 5
Lijst van afkortingen	p. 6
Bibliografie	p. 7
Lijst van afbeeldingen	p. 11

Inleiding	p. 12
------------------	-------

De Compagnie der Houtzaagmolens in historisch perspectief

Molenindustrie & Houthandel	p. 19
Ontstaan van de Compagnie der Houtzaagmolens	p. 21
De Compagnie: een levensvatbaar project?	p. 25
De ondergang van de Compagnie	p. 29

Demografische doorsnede van Bredene & Molendorp

Demografische analyse Kust-Vlaanderen	p. 32
Bredene & Molendorp: de bevolkingsaantallen	p. 36
Analyse concepties	p. 39
Analyse huwelijken	p. 44
Migratiestromen: richting Molendorp?	p. 46

Bedrijfsstructuur van de Compagnie

Arbeid op het emplacement	p. 50
Productie voor & in Kust-Vlaanderen	p. 60

Sociale leefomstandigheden: van molenaar tot migrant	p. 64
---	-------

Algemeen besluit	p. 67
-------------------------	-------

Bijlagen	p. 68
Afbeelding Paltrokmolen & Achtkantzaagmolen (Bovenkruier)	p. 68
Transcriptie Reglement bisschop Brugge aan pastoor Bredene (1763)	p. 69
F. Bossuet, De houtzaagmolens te Slijkens nabij Oostende (1826)	p. 73
Lijst dorpen aankopers van hout februari-april 1761.	p. 74
Briefwisseling rond wees van de familie Wesepoel	p. 76
Brief pastoor; kaart problematiek van armendis aan.	p. 78
Inhoudstafel CD-rom	p. 79

Dankwoord

Deze masterproef is de vrucht van een jaar lang intensief werken en geldt als de bekroning op een jarenlange studie om het tot geschiedkundige te schoppen. Uiteraard was het onmogelijk dit alles uit te voeren zonder de gewaardeerde hulp van een heleboel personen.

Vooreerst is er mijn promotor, Thijs Lambrecht, die mij het onderwerp aanbracht, me ervoor wist te boeien, me op pad zette en me vooral op dat pad hield. Hij corrigeerde waar nodig en bracht inzichten bij.

Andere professoren, prof. dr. Erik Thoen in het bijzonder, wil ik danken voor de interessante bespiegelingen die ze mij aangaven en waarmee ik in deze masterproef aan de slag ben gegaan.

De behulpzame mensen van het archief van Brugge, waaraan ik steeds uitgebreid vragen kon stellen, wil ik ten zeerste danken. Evenals het vriendelijke personeel van het PMMK die me hielpen een verloren gewaand kunstwerk uit de krochten van grote museale magazijnen op te diepen.

De vrijwilligers van Houtzaagmolen de Ster in Utrecht, die boordevol passie de gerenoveerde houtzaagmolen onderhouden, wens ik hartelijk te danken. Dankzij hun kan je tot op heden een blik werpen op de stevige werking van een indrukwekkende achtkanter.

Tot slot wil ik de mensen danken die ik in het dagelijkse leven al te weinig meld hoeveel ik hen verschuldigd ben. Zonder hen had dit nooit kunnen gebeuren.

Lijst van afkortingen

RAG	Rijksarchief Gent
RAB	Rijksarchief Brugge
ARA	Algemeen rijksarchief Brussel
PMMK	Provinciaal Museum voor Moderne Kunst Oostende
st.	stuiver
g.	gulden

Bibliografie

Bronnen

RAG, Inventaris van het archief van het ambacht Assenede, 161.

RAB, Kaarten en plannen, 461.

RAB, INV 156, Verzameling Oud Kerkarchief, 107.

RAB, INV 30/28, Bevolkingstabellen 1796 tot 1815, 275.

RAB, TBO 156, Bevolkingstelling 1748, 107.

RAB, Gemeentearchief Bredene, 275-278.

RAB, Parochieregisters – Bredene, 1760 – 1794.

ARA, CF, 4469. Brief van Feÿs en Liebaert aan de Nobili, gedateerd 18 juli 1758.

PMMK, Inventaris Stad Oostende, 691.

Uitgegeven bronnen

Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden opgenomen op initiatief van graaf de Ferraris. Uitgegeven versie. Kaart 7. Brussel, 1965.

Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden opgenomen op initiatief van graaf de Ferraris: historische, chronologische en economische memoires. Brussel, 1976.

Literatuur

BONKE, H., DOBBER, W. & GROOT, P. *Cornelis Corneliszoon van Uitgeest. Uitvinder aan de basis van de Gouden eeuw.* Zutphen, 2002.

BUYST, E., DERCON S. en VAN CAMPENHOUT B. *Road expansion and market integration in the Austrian Netherlands during the second half of the century.* Leuven, 2000.

COUSAERT, B. *Notaris in de 18de eeuw: notaris Van Doorne en de Compagnie van de Houtzaagmolens, 2de helft 18de eeuw.* Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Gent, 2007.

DE CUYPER, S. *Mobiliteit op het Oost-Vlaamse platteland in de achttiende en negentiende eeuw.* Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Gent, 2008.

DE SCHRIJVER, H. *De oude landmatten in Vlaanderen*. Handzame, 1979.

DESMEDT, H. *Charles Proli, Antwerps zakenman en bankier, 1723 – 1786. Een biografische en bedrijfshistorische analyse*. Onuitgegeven doctoraatsverhandeling. Leuven, 1980.

DEVOS, I. & LAMBRECHT, Th. *Bevolking, voeding en levensstandaard in het verleden : verzamelde studies van prof. dr. Chris Vandenbroecke*. Gent, 2004.

DEVYT C. “De Compagnie der Zaagmolens, 1750-1824. Molendorp te Bredene,” In: *Biekorf*, 75(1974), pp. 259-276.

DEWALD, J. *Europe, 1450 – 1789. Encyclopedia to the early modern world*. New York, 2004.

ENGELN, T. “Huishouden, produktie en reproductie. Over de samenhang tussen de economische en demografische ontwikkelingen op lange termijn,” in: Baud, M. en Engelen T. (eds), *Samen wonen, samen werken? Vijf essays over de geschiedenis van arbeid en gezin*. Hilversum, 1994, pp. 73-96.

FRANCOIS, L. *Bibliografie van Oostende*. Oostende, 2000.

GEVAERT, F. “Het zaagmolenpark te Bredene (1752-1824),” In: *Bredeniana*, 1988, pp. 139-170.

HASQUIN, H. “Nijverheid in de Zuidelijke Nederlanden, 1650-1795,” In: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 8, pp. 124-159.

HEIRWEGH, J.-J. “Une société par actions dans les Pays-Bas autrichiens. La compagnie des moulins à scier bois près d’Ostende,” In: *Contributions à l’Histoire économique et sociale*, 7(1976), pp. 97-150.

HOUTMAN-DE SMEDT, H. “Financiering van industriële projecten in de Zuidelijke Nederlanden in de tweede helft van de 18de eeuw,” In: Van den Eerenbeemt, H.F.J.M. (ed.). *Bankieren in Brabant in de loop der eeuwen*. Tilburg, 1987, pp. 90-104.

JANSSENS, P. “De Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden (1579-1780),” in: Blom, J.C.H. & Lamberts, E. (eds.) *Geschiedenis van de Nederlanden*. Baarn, 2004, pp. 178-212.

LAMBRECHT, P. *De Westhoek: demografisch profiel en materiële leefwereld (17de - 18de eeuw)*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Gent, 1986.

LENDERS, P. “Ontwikkeling van politiek en instellingen in de Oostenrijkse Nederlanden. De invloed van de Europese oorlogen,” In: *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 64(1981),1-2, pp. 33-78.

MENDELS, F. “Agriculture and Peasant Industry in Eighteenth Century Flanders,” In: Parker, W. & Jones, E. eds. *European Peasants and their Markets: Essays in Agrarian Economic History*. Princeton, 1975, pp. 179-204.

MOCH, L.P. *Moving Europeans, Migration in Western Europe since 1650*. Indianapolis, 1992.

OGILVIE, S. "The European Economy in the Eighteenth Century," in: Blanning, T.C.W. *The Eighteenth Century Europe*. Oxford, 2003.

ROMBAUT, E. *Studie van de demografische en sociaal-economische componenten van een plattelandstreek. Het arrondissement Oostende van 1800 tot 1830*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Gent, 1979.

SCHOFIELD, R. "Family structure, demographic behaviour and economic growth," In: Walter, J. en Schofield, R. (eds.). *Famine, disease and the social order in early modern growth*. Cambridge, 1991, pp. 279-304.

SCOTT, T. *The Peasantries of Europe: from the fourteenth tot the eighteenth centuries*. London, 1998.

SECCOMBE, W. *A Millenium of Family Change. Feudalism tot Capitalism in Northwestern Europe*. London, 1992.

SPANHOVE, L. *Een demografische studie van het platteland omheen Brugge in de 18e eeuw (1725-1795)*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Leuven, 1968.

THOEN, E. "Arable productivity in Flanders and the former territory of Belgium in a long-term perspective," In: VAN BAVEL, B. & THOEN, E. *Land productivity and agro-systems in the North Sea area (Middele Ages - 20th century) : elements for comparison*. Turnhout, 1999, pp. 30-65.

THOEN, E. "A 'commercial survival economy' in evolution. The Flemish countryside and the Tranistion to Capitalism (Middle Ages – 19th century)," In: Hoppenbrouwers, P. & Van Zanden, J.L. (eds.). *Peasants into farmers? The Transformation of Rural Economy and Society in the Low Countries (Middle Ages – 19th century) in light of the Brenner debate*. Turnhout, 2001, pp. 102-157.

TROßBACH, W. "Rezensionen: Paul Warde. Ecology, economy and state formation in early modern Germany. Cambridge, 2006." in: *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie*, 58 (2008) pp. 82-83.

VANDENBROEKE, Ch. "Leefbaarheid van het platteland in Vlaanderen, 15de – 19de eeuw," In: *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 64(1981), 3 – 4, pp. 131 – 167.

VAN DER WEE, H. & AERTS, E. *De economische ontwikkeling van Europa, 950 – 1950*. Leuven, 1990.

VANHAUTE, E. "Rich agriculture and poor farmers: land, landlords and farmers in Flanders in the eighteenth and nineteenth centuries," In: *Rural History*, 12(2001)1, pp. 19-40.

VAN LEEUWEN, B. *Houtzaagmolen De Ster. De opkomst, ondergang en wederopbouw van een molen in Utrecht*. Utrecht, 1999.

VAN TIELHOF, M. "De economische ontwikkeling van Holland. Een open economie, in voor- en tegenspoed," In: De Nijs, T. & Beukers, E. (eds.) *Geschiedenis van Holland*, dl. II, Hilversum, 2002, pp. 135-190.

Lijst van afbeeldingen

Kaart 1: Grens Kust en Binnen-Vlaanderen	p. 16
Kaart 2: Kaart van Ferraris.	p. 23
Kaart 3: Kaart van Seghers en Bouvaert	p. 24
Kaart 4: Kaart leveringen 1761.	p. 60
Kaart 5: Gemiddelde aankoop hout, geografisch uitgetekend.	p. 62
Grafiek 1: Aantal molens 1754 – 1812.	p. 26
Grafiek 2: Omvang vloot 1758-1788.	p. 28
Grafiek 3: Bevolkingscijfers Veurne-Ambacht 1640 tot 1815.	p. 33
Grafiek 4: Schommelingen concepties Veurne-Ambacht 1716-1795.	p. 34
Grafiek 5: Schommelingen huwelijken Veurne-Ambacht 1716 – 1795.	p. 35
Grafiek 6: Bevolkingscijfers Bredene 1748 tot 1814.	p. 36
Grafiek 7: Bevolkingscijfers Molendorp 1772 tot 1801.	p. 37
Grafiek 8: Aantal dopen Bredene en Molendorp 1760 – 1794.	p. 39
Grafiek 9: Geboortecijfers jaarbasis, 1760-1794.	p. 40
Grafiek 10: Seizoensschommelingen concepties, 1760-1764.	p. 41
Grafiek 11: Seizoensschommelingen concepties, 1770-1774.	p. 42
Grafiek 12: Seizoensschommelingen concepties, 1780-1784.	p. 43
Grafiek 13: Seizoensschommelingen huwelijken, 1760-1794.	p. 44
Grafiek 14: Dag van huwelijk, 1760-1794.	p. 45
Grafiek 15: Verhouding autochtoon – migrant te Molendorp, 1795-1801.	p. 48
Grafiek 16: Uitbetaling molens, april-mei 1761.	p. 53
Afbeelding 1: Staet Zagers van der maent meye 1761.	p. 27
Afbeelding 2: Detail kaart van Seghers en Bouvaert, 1757	p. 29
Afbeelding 3: Bossuet, De Zaagmolens te Slijkens nabij Oostende, 1821.	p. 30
Afbeelding 4: Staet Zagers van der maent april 1761.	p. 52
Tabel 1: Spreiding huwelijken in de week, periode 1760-1794.	p. 46
Tabel 2: Afkomst van de inwoners van Molendorp in 1772.	p. 47
Tabel 3: Uitbetalingen timmerlieden April 1761.	p. 55
Tabel 4: Arbeidsplaatsen Compagnie 1761.	p. 58
Tabel 5: Arbeidsplaatsen Compagnie 1795.	p. 58

Inleiding

“Looking back, it is tempting to see the whole [18th] century as preparing the ground for factories and machines.”¹ Met dit citaat van Sheila Ogilvie wordt duidelijk aangegeven waarvoor de historicus zich moet hoeden bij het bestuderen van de industriële ontwikkeling in de achttiende eeuw. De achttiende eeuw was, in verhouding met de voorgaande eeuw, een relatief rustige eeuw met demografische en economische groei. Oorlogen waren beperkt in menselijke en economische schade. In de zeventiende eeuw was er slechts één jaar op drie vrede, in de achttiende eeuw vielen enkel in 1744 Franse troepen de Zuidelijke Nederlanden binnen.² Over het algemeen steeg de bevolking in Europa.³ De landbouwopbrengsten waren gunstig.

De landbouwopbrengsten kunnen gezien worden als een voorwaarde dan wel als ondersteuning van demografische groei. De opbrengsten stegen gedurende de achttiende eeuw fors. Via wijzigende technieken, rationeel grondgebruik en de introductie van andere gewassen, zoals aardappelen en maïs, kon een demografische groei ondersteund worden. Demografisch groei was mogelijk door verhoogde landbouwopbrengsten, maar bleek eveneens een belangrijke uitdaging voor diezelfde landbouw. Over de echte oorzaken van de bevolkingsexplosie is er binnen de demografische historiografie veel debat en discussie: enerzijds kan gewezen worden op een dalend sterftcijfer, anderzijds kan een stijgend geboortecijfer als factor aangeduid worden.⁴

Ofschoon handel en industrie vanaf de achttiende eeuw aan belang wonnen, bleef de basis van de economie de landbouw.⁵ Industrie was nog belangrijk binnen de steden, maar kende een verspreiding naar het platteland, onder de vorm van huisnijverheid. Dit proces werd in de historiografie eerder reeds omschreven als ‘proto-industrie’⁶, maar is

¹ OGILVIE, S. “The European Economy in the Eighteenth Century.” in: Blanning, T.C.W. *The Eighteenth Century Europe*. Oxford, 2003, p. 91.

² JANSSENS, P. “De Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden (1579-1780)” in: Blom, J.C.H. & Lamberts, E. (eds.) *Geschiedenis van de Nederlanden*. Baarn, 2004, pp. 178-212, op cit. p. 206

³ VAN DER WEE, H. & AERTS, E. *De economische ontwikkeling van Europa, 950 – 1950*. Leuven, 1990. p. 108.

⁴ SECCOMBE, W. *A Millenium of Family Change. Feudalism tot Capitalism in Northwestern Europe*. London, 1992. Hierin wordt uitgebreid de evolutie van de feodaliteit naar het kapitalisme geschetst. Vanaf p. 212 wordt ingegaan op het debat omtrent de bevolkingsexplosie.

⁵ OGILVIE, “The European Economy in the Eighteenth Century.” p. 92.

⁶ MENDELS, F. “Agriculture and Pesant Industry in Eighteenth Century Flanders.” In: Parker, W. & Jones, E. eds. *European Peasants and their Markets: Essays in Agrarian Economic History*. Princeton, 1975, pp. 179-

als concept de voorbije jaren vaak onder vuur genomen. De datering evenals geografische verspreiding blijken niet eenduidig te bepalen. Ook in de Zuidelijke Nederlanden waren er opmerkelijke verschillen, vaak zelfs binnen kleine regio's. In Vlaanderen was de verspreiding beperkt tot Binnen-Vlaanderen. Het concept 'proto-industrie' kan evenwel, met de nodige omzichtigheid, gebruikt worden in het beschrijven van de opkomende huisnijverheid. Voor de plattelandsbevolking betekende het in de achttiende eeuw een extra aanvulling op het loon.

Andere facetten die de demografische groei mogelijk maakten waren de verbeterde hygiënische omstandigheden binnen de steden en, zoals eerder reeds aangestipt, het geringe aantal oorlogen.

Een belangrijk conflict voor de Zuidelijke Nederlanden in de achttiende eeuw was de Oostenrijkse Successieoorlog⁷, die werd uitgevochten van 1740 tot 1748. Bij de dood van keizer Karel III in 1740 viel Frederik II van Pruisen Silezië binnen. De troonsopvolger van Karel III, Maria Theresia, aarzelde de onderhandelingen aan te knopen, waardoor andere staten een coalitie tegen de Habsburgers sloten. Onder andere Frankrijk en Spanje maakten hier deel van uit. Hierop vielen de Fransen de Zuidelijke Nederlanden binnen en bereikten zelfs in 1747 het Nederlandse Bergen-op-Zoom. Het conflict werd besloten met de vrede van Aix-la-Chapelle in 1748. Deze vrede bepaalde dat de Zuidelijke Nederlanden opnieuw in Oostenrijkse handen komen.

Het conflict is in deze van tweeërlei belang⁸: vooreerst betekende het voor de Zuidelijke Nederlanden vanaf 1750 een hernieuwd economisch beleid enerzijds gestoeld

204. Het debat omtrent 'proto-industrie' werd door verscheidene auteurs mee bepaald: HOUSTON, R. & SHELL, K.D.M. "Proto-industry? Cottage industry, social change and industrial revolution," in: *Historical Journal*, 27(1984), p. 473-492; DECEULAER, H. "Between Medieval Continuities and Early Modern Change: proto-industrialization and consumption." In: *Textile History* 37(2006)2, pp. 123-148; COLEMAN, D.C. "Proto-industrialisation: a concept too many," in: *Economic History Review*, 36(1983), p. 435-448; GUTMANN, M.P. & LEBOUTTE, R. "Rethinking proto-industrialisation and the family," in: *Journal of Interdisciplinary History*, 14(1984), p. 587-606. Een interessant bijdrage voor onze gebieden werd geschreven door Chris Vandebroecke: VANDENBROEKE, C. "De proto-industriële en de industriële ontwikkeling van België in het kader van de internationale historiografie." In: DEVOS, I. & LAMBRECHT, Th. *Bevolking, voeding en levensstandaard in het verleden : verzamelde studies van prof. dr. Chris Vandebroecke*. Gent, 2004, p. 155. ⁷ ROWLAND, G. "Austrian Succession, War of the (1740-1748)." In: Dewald, J. *Europe, 1450 – 1789. encyclopedia to the early modern world*. New York, 2004, pp. 174-176.

⁸ LENDERS, P. "Ontwikkeling van politiek en instellingen in de Oostenrijkse Nederlanden. De invloed van de Europese oorlogen." In: *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 64(1981),1-2, pp. 33-78. Lenders bespreekt de hervormingen na de Oostenrijkse Successieoorlog en de rol van figuren als Cobenzl en Botta Adorno.

op de verbetering van de infrastructuur zoals steenwegen⁹ en waterwegen en anderzijds het verlenen van octrooien¹⁰. De door Graaf van Cobenzl gevoerde protectionistische economische politiek betekende vrijstellingen voor diverse nijverheden.¹¹ De vrede tussen Frankrijk en Oostenrijk betekende eveneens een beperkte toegang tot de Franse markt voor ondernemers uit de Zuidelijke Nederlanden. Ten tweede doorkruist het conflict volledig de ontstaansgeschiedenis van de Compagnie der Houtzaagmolens.

Halverwege de achttiende eeuw werden er te Bredene verschillende houtzaagmolens gebouwd, met als doel houten stronken te verzagen. In 1752 werd de molens gebouwd die er tot 1820 in werking bleven. Deze inplanting had een beduidende impact op het dorpje Bredene. Zowel landschappelijk-geografisch, infrastructureel, economisch maar ook sociaal kende de komst van de Compagnie der Houtzaagmolens haar invloed op het kleine, afgeschermd kustdorpje.

Naar de Compagnie der Houtzaagmolens werden reeds diverse studies gedaan. Vele van deze zullen in deze thesis behandeld worden. Onder andere het uitgebreide studiewerk van Heirwegh en Gevaert¹², waarbij enerzijds de rol van de overheid en anderzijds de structuur van de Compagnie – en voornamelijk het emplacement – enigzins wordt uitgetekend. De licentiaatsverhandeling van Bertel Cousaert handelt voornamelijk over de financiële totstandkoming en evolutie van de Compagnie.¹³ Naar de sociale impact en de precieze organisatie van de bedrijfsactiviteiten werd tevoren echter nog geen onderzoek verricht. Deze thesis wil dit onderbelicht deel van het interessante verhaal van de Compagnie dieper uitspitten.

⁹ BUYST E., DERCON S. en VAN CAMPENHOUT B. *Road expansion and market integration in the Austrian Netherlands during the second half of the century*. Leuven, 2000, p. 29. Deze studie, die de uitbreiding van het wegennet bevestigt, geeft echter aan dat het geen invloed had op een daling van de graanprijzen. De prijzen bleven stabiel. Wat de invloed van de infrastructuurwerken op de reële economische groei, kan met andere woorden moeilijk uitgemaakt worden. Leveringen gebeurden echter sneller.

¹⁰ JANSSENS, P. "De Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden (1579-1780)", p. 205.

¹¹ HASQUIN, H. "Nijverheid in de Zuidelijke Nederlanden, 1650-1795." In: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 8, pp. 124-159.

¹² GEVAERT, F. "Het zaagmolenpark te Bredene (1752-1824)." In: *Bredeniana*, 1988, pp. 139-170; HEIRWEGH, J.-J. "Une société par actions dans les Pays-Bas autrichiens. La compagnie des moulins à scier bois près d'Ostende." In: *Contributions à l'Histoire économique et sociale*, 7(1976), pp. 97-150.

¹³ COUSAERT, B. *Notaris in de 18de eeuw: notaris Van Doorne en de Compagnie van de Houtzaagmolens, 2de helft 18de eeuw*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Gent, 2007.

Vlaanderen werd in de besproken periode gekenmerkt door diverse types van het sociaal agrosysteem.¹⁴ Een sociaal agrosysteem is een ruraal productiesysteem steunend op sociale relaties tussen mensen binnen een welbepaalde regio. In Vlaanderen kunnen twee types beschreven worden: Kust-Vlaanderen met een commerciële bedrijfsseconomie en Binnen-Vlaanderen met een commerciële overlevingseconomie. De verschillen tussen beide types kunnen een sociaal agrosysteem concretiseren.

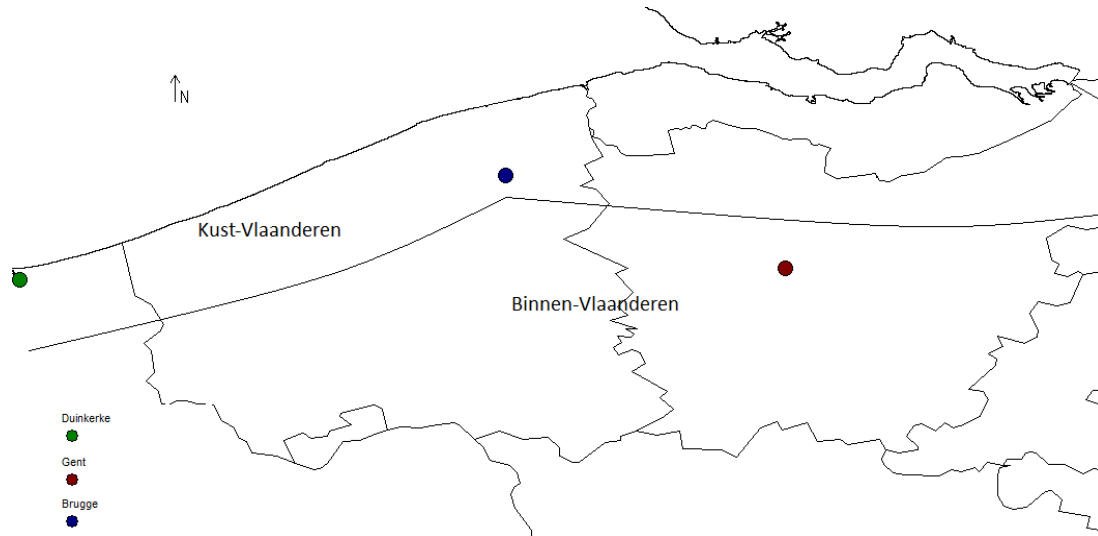
In een commerciële overlevingseconomie beschikken de boerenbedrijfjes over kleine percelen. Deze situatie is tot stand gekomen door een doorgedreven splitsing van de percelen ten gevolge van de bevolkingsgroei. Er is een grote druk op gemene gronden: de meeste gebieden worden dan ook verbouwd. Het landschap is gesloten: de percelen worden omheind met natuurlijke afrasteringen. Boeren leven van hun eigen bedrijf, loonarbeid is aanwezig door het uitoefenen van proto-industriële activiteiten.

Kust-Vlaanderen, met een commerciële bedrijfsseconomie, heeft voornamelijk grote boerderijen en een meer open landschap. De splitsing van de percelen kon hier geen ingang vinden door de ecologische druk van de zee op de polders: het onderhoud van dijken en kanalen werd te duur voor de te kleine boerderijen. De arbeidsorganisatie is anders: op de grote hoeven zijn arbeiders in dienst in loonarbeid. Voor Bredene geldt dit sociaal agrosysteem.

De impact van het sociaal agrosysteem mag evenwel niet overschat worden. Vaak komen beide types binnen bepaalde regio's voor, maar het kan veel duiden over de leefomstandigheden, ook voor de inwoners van Bredene.

¹⁴ THOEN, E. "A 'commercial survival economy' in evolution. The Flemish countryside and the Transition to Capitalism (Middle Ages – 19th century)," In: Hoppenbrouwers, P. & Van Zanden, J.L. (eds.). *Peasants into farmers? The Transformation of Rural Economy and Society in the Low Countries (Middle Ages – 19th century) in light of the Brenner debate*. Turnhout, 2001, pp. 102-157. Ook Eric Vanhaute legt de link tussen eigendomsrelaties en landgebruik, de kern van het sociaal agrosysteem. Zie hiervoor: VANHAUTE, E. "Rich agriculture and poor farmers: land, landlords and farmers in Flanders in the eighteenth and nineteenth centuries," In: *Rural History*, 12(2001)1, pp. 19-40.

Kaart 1: Grens Kust en Binnen-Vlaanderen.¹⁵

De Compagnie der Houtzaagmolens kan gezien worden als een van de eerste industriële projecten binnen Vlaanderen. De impact van dit bedrijf op een kleine dorpsamenleving roept vele vragen op waar deze studie zal pogen een antwoord op te bieden. Waren er demografische gevolgen? Reproductie en productie kunnen gekoppeld worden, zoals Theo Engelen omschrijft in zijn essay *Productie en reproductie. Over de samenhang tussen economische en demografische ontwikkelingen op lange termijn*. Hij behandelt deze koppeling, en de daarmee gepaard gaande problemen en historiografische benaderingen.¹⁶ Een van de centrale problemen is de relatie tussen zowel de economische productie als de demografische groei: is het ene een gevolg van het andere of omgekeerd? En als er gevolgen te ontwaren zijn, zijn deze structureel, of anders: continu dan wel discontinu van aard?¹⁷ Kortom: wat was de invloed van de compgnie op de bevolking?

¹⁵ Kaart samengesteld op basis van de informatie uit: THOEN, E. "A 'commercial survival economy' in evolution. The Flemish countryside and the Transition to Capitalism (Middle Ages – 19th century)." aangevuld met gegevens van prof. dr. Erik Thoen. De grens is schetsmatig aangebracht en dient enkel om de lezer iet of wat een idee te geven over het geografische karakter van het sociaal agrosysteem.

¹⁶ ENGELLEN, T. "Huishouden, productie en reproductie. Over de samenhang tussen de economische en demografische ontwikkelingen op lange termijn." in: Baud M. en Engelen T. (eds), *Samen wonen, samen werken? Vijf essays over de geschiedenis van arbeid en gezin*. Hilversum, 1994, pp. 73-96. Een belangrijke studie komt van de hand van Schofield: SCHOFIELD, R. "Family structure, demographic behaviour and economic growth." In: Walter, J. en Schofield, R. (eds.). *Famine, disease and the social order in early modern growth*. Cambridge, 1991, pp. 279-304. Hij bestudeert uitgebreid de relatie tussen demografie en economie. Deze is bijzonder complex en onderwerp van diverse theoretische beschouwingen.

In een demografische analyse zal de demografische groei vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw gekaderd worden. De omstandigheden in Molendorp zullen belicht worden. Centrale vraag daarbij is: kan er een koppeling gemaakt worden tussen de aanwezigheid van de Compagnie der Houtzaagmolens en de demografische groei?

Zowel bevolkingscijfers, huwelijken en dopen zullen aan de hand van beschikbare parochieregisters en bevolkingstellingen uiteengezet worden voor de periode vanaf 1748 tot 1814. Om een evolutie te kunnen ontwaren, zal de studie van Peter Lambrecht, *De Westhoek: demografisch profiel en materiële leefwereld (17de - 18de eeuw)*¹⁸, die een duidelijk demografisch beeld schetst van Kust-Vlaanderen, ter vergelijking gehanteerd worden. In aanvulling daarop worden diverse studies¹⁹ gebruikt. Bredene, het dorp gelegen naast de inplanting van de Compagnie der Houtzaagmolens, zal ter referentie gebruikt worden.

Om tot enkele sociale facetten van de Compagnie te kunnen doordringen, is het noodzakelijk een duidelijk beeld te geven van de organisatiestructuren en de arbeid op de molens. Enkele documenten die de arbeidskost en de opbrengsten van de Compagnie bevatten, zullen hier als uitgangspunt gebruikt worden.²⁰ Het bedrijfsarchief van de Compagnie der Houtzaagmolens werd geacht volledig verloren te zijn. Maar deze documenten schetsen de situatie in 1761, met de nadruk op de maanden april en mei. Naast lijsten van de molens en hun molenaars, bevat de bundel ook rekeningen van timmerlieden en andere arbeiders, zogenaamde 'chouwers' en zeilmakers.

Bovendien kunnen uit deze documenten de houtaankopen van andere regio's bekeken worden. Een analyse op ruimer vlak wordt mogelijk. Dit laat toe te onderzoeken of de ligging van de Compagnie binnen het type sociaal-agrosysteem Kust-Vlaanderen een invloed had op het bedrijf.

¹⁷ ENGELLEN, T. "Huishouden, produktie en reproductie. Over de samenhang tussen de economische en demografische ontwikkelingen op lange termijn." p. 77 e.v.

¹⁸ LAMBRECHT, P. *De Westhoek: demografisch profiel en materiële leefwereld (17de - 18de eeuw)*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Gent, 1986.

¹⁹ SPANHOVE, L. *Een demografische studie van het platteland omheen Brugge in de 18e eeuw (1725-1795)*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Leuven, 1968; ROMBAUT, E. *Studie van de demografische en sociaal-economische componenten van een plattelandsstreek. Het arrondissement Oostende van 1800 tot 1830*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Gent, 1979.

²⁰ RAG, Inventaris van het archief van het ambacht Assenede, 161.

In een laatste hoofdstuk zal een sociale analyse van een inwonersfamilie in Molendorp gemaakt worden: de familie Wesepoel.

Deze thesis poogt bovenstaand te behandelen. De casus van de Compagnie is dusdanig interessant omdat het een uniek project was halverwege de achttiende eeuw. Haar impact op Bredene bleek niet gering. Maar de geschiedenis van de Compagnie verliep niet zonder slag of stoot.

De Compagnie der Houtzaagmolens in historisch perspectief

Molenindustrie & houthandel

Zoals eerder reeds gesteld, werden halverwege de achttiende eeuw in Vlaanderen verscheidene houtzaagmolens gebouwd in een geconcentreerd verband. De inplanting van de molens gebeurde te Bredene, een klein dorp op een boogscheut van Oostende, met vlotte toegang tot de open zee en verschillende kanalen. Verschillende investeerders pompten geld in het project, dat door de Gentse houthandelaar Philippe Mannens werd geleid.

Het zagen van boomstronken tot afzonderlijke planken was een erg arbeids- en tijdsintensief proces. Het duurde 120 mandagen om 60 stronken te zagen. Aan het einde van de zestiende eeuw had de Nederlandse Cornelis Corneliszoon een windmolen omgebouwd tot een houtzaagmolen.²¹ Specifiek aan deze windmolen is dat de draaibeweging via een krukas wordt omgezet in een op-en-neergaande beweging. Via grote zaagbladen kon een stronk zo met windkracht worden doorgezaagd. De industriële waarde van deze uitvinding is groot. De houtzaagmolens konden 60 stronken in vier of vijf dagen verwerken.²² Het mechanisch zagen van hout was met andere woorden dertig maal efficiënter.

De Zaanstreek in Nederland staat bekend om zijn industrieel aanwenden van windkracht.²³ In deze streek rond Amsterdam ontwikkelde zich een nijverheid die het industriële fundament vormde van de Gouden Zeventiende eeuw in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. De Nederlandse historica Milja van Tielhof wijst op drie belangrijke uitvindingen die de macht van de Republiek mee bepaalden in de zeventiende eeuw: het fluitschip voor de handel, de haringbuis waardoor commercieel vissen verbeterde, en de ontwikkeling van een industriële windmolen.²⁴

²¹ BONKE, H., DOBBER, W. & GROOT, P. *Cornelis Corneliszoon van Uitgeest. Uitvinder aan de basis van de Gouden eeuw*. Zutphen, 2002. Dit werk bespreekt uitgebreid de uitvinding van Cornelis Corneliszoon.

²² BONKE, H., DOBBER, W. & GROOT, P. *Cornelis Corneliszoon van Uitgeest. Uitvinder aan de basis van de Gouden eeuw*. Zutphen, 2002, p. 13, 76, 81.

²³ De Zaanstreek is centraal gelegen in Nederland, met Amsterdam als handelsplaats in de nabijheid. Zaandam was de belangrijkste stad van de streek.

²⁴ VAN TIELHOF, M. "De economische ontwikkeling van Holland. Een open economie, in voor- en tegenspoed." In: De Nijs, T. & Beukers, E. (eds.) *Geschiedenis van Holland*, dl. II, Hilversum, 2002, pp. 135-190

In 1630 stonden er in de Zaanstreek 128 molens, in 1731 was dat aantal opgelopen tot 584.²⁵ Windmolens kenden verscheidene toepassingen: malen van graan, verwerken van kruiden, maken van papier, slaan van hennep, stampen van buskruit, persen van olie, produceren van verf en zagen van hout. Onder andere de houtzaagmolens leverden de nodige bouwstoffen voor de scheepsbouw en, daarmee verbonden, de uitbreidende handel.²⁶ Tot halverwege de achttiende eeuw kende de Zaanstreek een bloei, maar vanaf dan brachten buitenlandse concurrentie – onder andere vanuit de Zuidelijke Nederlanden – en protectionistische maatregelen de groei tot een halt.²⁷

Tegenover de duidelijke voordelen stonden diverse moeilijkheden. De installatie van houtzaagmolens vergde bijzondere infrastructuurwerken. De aanwezigheid van kleine kanaaltjes, waarlangs de ruwe boomstronken konden worden verplaatst tot aan de molens, was onontbeerlijk. Ook sluizen, aanlegplaatsen, verbindingswegen, enz. moesten aangelegd worden rond de molens.

Om windmolens te kunnen installeren, was dus een omvangrijke som kapitaal nodig. Kennis van de techniek en materialen was een andere vereiste. Afbeeldingen van de bouwplannen van houtzaagmolens tonen dat aan.²⁸ Enkel goed geschoolde – en ervaren – timmerlieden konden deze constructies bouwen. Een ander element was de noodzaak voor een continue aanvoer van hout en vermarkting van de verzaagde stronken, wat de aanwezigheid van een stevig handelsnetwerk noodzakelijk maakte. De grote investeringen lieten niet toe dat de molens lange tijd niet productief waren.

Er bestaan twee types houtzaagmolens²⁹: de paltrokmolen en de achtkantzaagmolen. Beide types werden geïnstalleerd op de site te Bredene. De paltrokmolen kan geheel naar de wind gekruid worden. Om deze reden moest de molen volledig omgeven zijn met een waterweg. Binnen de molen zijn twee zaagramen. Het was

²⁵ VAN TIELHOF, M. "De economische ontwikkeling van Holland. Een open economie, in voor- en tegenspoed." p. 140.

²⁶ COUSAERT, B. *Notaris in de 18de eeuw: notaris Van Doorne en de Compagnie van de Houtzaagmolens, 2de helft 18de eeuw*. p. 53.

²⁷ *Ibid.*, p. 55.

²⁸ Zie Bijlage I voor afbeeldingen.

²⁹ GEVAERT, F. "Het zaagmolenpark te Bredene (1752-1824)." p. 143-144; VAN LEEUWEN, B. *Houtzaagmolen De Ster. De opkomst, ondergang en wederopbouw van een molen in Utrecht*. Utrecht, 1999, p. 12. Zie Bijlage I voor afbeeldingen.

voor arbeiders niet echt aangenaam te werken op de paltrok: deze was namelijk langs drie zijden open – enkel de zijde vanwaar de wind blies werd gesloten – om de stronken op het zaagdek te kunnen leggen.

Bij de achtkantzaagmolen kan enkel de molenkap naar de wind worden gekeerd. Ook bij deze molen is water tot aan een zijde van de molen nodig: de stronk werd vanuit het water de molen in getakeld langs een sleepelling. De molen stond op een schuur, die volledig omsloten was. Bovendien had de achtkant drie zaagramen, wat hem efficiënter maakte. Beide types werden geplaatst op de site van de Compagnie.

Het zagen van hout was in de achttiende eeuw een belangrijke sector. De vraag naar hout door de demografische en economische groei was bijzonder groot. Om de vraag het hoofd te kunnen bieden moesten vele hoeveelheden worden ingevoerd. In de historiografie wordt hier vaak naar verwezen als de 'timber famine', een quasi niet te stillen honger naar hout, zowel voor de bouw als brandstof.³⁰ Philippe Mannens, als houthandelaar, was zich sterk bewust van de economische waarde van hout. Hij zag in dat het produceren van gezaagd hout op grote schaal potentieel had. Het bleek evenwel een proces van lange adem.

Ontstaan van de Compagnie der Houtzaagmolens

Jaren voor de oprichting van de Compagnie had Mannens pogingen ondernomen een octrooi te bekomen ter bescherming van de houtzaagmolen: in 1743 had hij een oliewindmolen willen ombouwen tot een houtzaagmolen te Heusden. Hij verkreeg het octrooi tot het alleenrecht op de zaagtechniek en voor 25 jaar het verwerken van hout, maar niet de nodige bescherming via vrijstelling van taks.³¹ Tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog en de Franse overheersing van Vlaanderen zagen de Fransen, onder aanvoering van de Séchelles, de mogelijkheden in van de zaagtechniek. Mannens, in de hoop van de Fransen wel de nodige bescherming te kunnen genieten, leverde aan de

³⁰ HOUTMAN-DE SMEDT, H. "Financiering van industriële projecten in de Zuidelijke Nederlanden in de tweede helft van de 18de eeuw," In: Van den Eerenbeemt, H.F.J.M.(ed.). *Bankieren in Brabant in de loop der eeuwen*. Tilburg, 1987, pp. 90-104, op cit. pp. 92-93. Verder ook: TROßBACH, W. 'Rezensionen: Paul Warde. Ecology, economy and state formation in early modern Germany. Cambridge, 2006.' in: *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie*, 58 (2008) pp. 82-83.

³¹ GEVAERT, F. "Het zaagmolenpark te Bredene (1752-1824)." p. 139-140.

Franse troepen. Bij hun terugtrekking werd aan Mannens voorgesteld hen te vergezellen naar Frankrijk. Dit weigerde hij evenwel.³²

Mannens beschikte zelf niet over voldoende kapitaal om de bouw van de molens te financieren. Onder aanvoering van Martin De Brauwer, de latere directeur van de Compagnie, en Pierre-François Pijcke werden de eerste initiatieven genomen.³³ Deze Gentse handelaars benaderden Mannens in 1751. Er werd een voorstel tot oprichting van een Compagnie waarbij Mannens, in het bezit van het octrooi van de molen van Heusden, dit octrooi overdroeg aan de Compagnie in ruil voor aandelen. Hoewel Mannens eerst weigerde, gaf hij eind 1751 toe.

Op 10 januari 1752 werd door Mannens een nieuw octrooi verkregen van 25 jaar met als onderwerp de oprichting van houtzaagmolens in Vlaanderen. Het octrooi werd hem ten persoonlijke titel toegekend.³⁴ De protectionistische maatregelen in het octrooi waren noodzakelijk om het kapitaal van de investeerders te beschermen.

Dat hij het octrooi nu wel kon verkrijgen was het gevolg van de houding van de Fransen tijdens de bezetting: het nut van de houtzaagmolen werd voor de Oostenrijkse overheid duidelijk. Bovendien kon Mannens dreigen met emigratie naar Frankrijk, ondanks het einde van de oorlog nog steeds een rivaal van de Oostenrijkers.³⁵ Een ander element is dat Mannens, door de steun van diverse investeerders, duidelijker sterker stond. Bovendien had de overheid verscheidene eisen ten aanzien van de Compagnie: in het eerste bestaansjaar moesten elf molens gebouwd worden als garantie voor voldoende capaciteit.³⁶

Via kapitaalbreng in ruil voor aandelen van de Compagnie werden de nodige middelen verzameld. Een tachtigtal personen brachten kapitaal in, goed voor een totale

³² HEIRWEGH, J.-J. "Une société par actions dans les Pays-Bas autrichiens. La compagnie des moulins à scier bois près d'Ostende." p. 103.

³³ Ibid., p. 107.

³⁴ HEIRWEGH, J.-J. "Une société par actions dans les Pays-Bas autrichiens. La compagnie des moulins à scier bois près d'Ostende." p. 109.

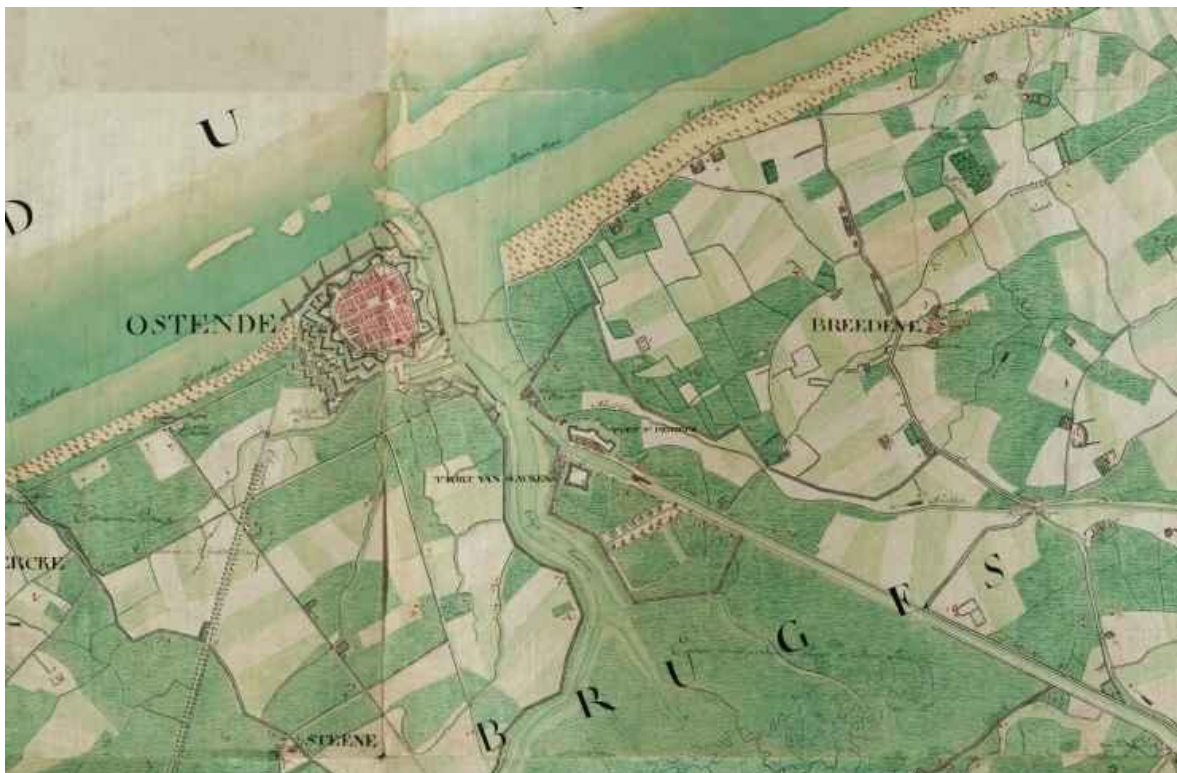
³⁵ De Oostenrijkse Succesieoorlog was niet zozeer van economisch belang voor de houtzaagmolens, wat zou kunnen vermoed worden, – Gutmann betwijfelt overigens of oorlog in het algemeen wel invloed had op de economie in vroeg modern Europa – maar eerder het politieke aspect dat door werd Mannens uitgebuit. Gutmann M.P., 'War and industrial development in early modern Europe', in: Leboutte R. (ed.), *Proto-industrialization. Recent research and new perspectives. In memory of Franklin Mendels*. Genève, 1996, pp. 153-180, i.s. p. 179.

³⁶ HEIRWEGH, J.-J. "Une société par actions dans les Pays-Bas autrichiens. La compagnie des moulins à scier bois près d'Ostende." p. 111.

waarde van 400.000 gulden.³⁷ De aandeelhouders waren afkomstig uit verschillende sociale lagen van de samenleving: de stedelijke handelsburgerij, overheidsfunctionarissen, edelen en een kleine groep clerus.³⁸

De houtzaagmolens werden ingeplant op een schorre tussen Oostende en Bredene nabij het Fort van Slyckens en St. Philippe. De molens werden volledig omdijkt. Het gebied was vlot toegankelijk via de zee en het kanaal Brugge-Oostende. De kaart van Ferraris geeft een goed beeld van de ligging in 1775. Deze locatie maakte een vlotte aanvoer van hout via kanalen en de zee mogelijk.

Kaart van Ferraris, 1775. Centraal gelegen op de afbeelding ligt de Compagnie der Houtzaagmolens.³⁹

Detailkaarten kunnen de infrastructuurwerken die moesten uitgevoerd worden illustreren. De dijken zijn zichtbaar als donkere, zwarte lijnen. De moleninrichting, de

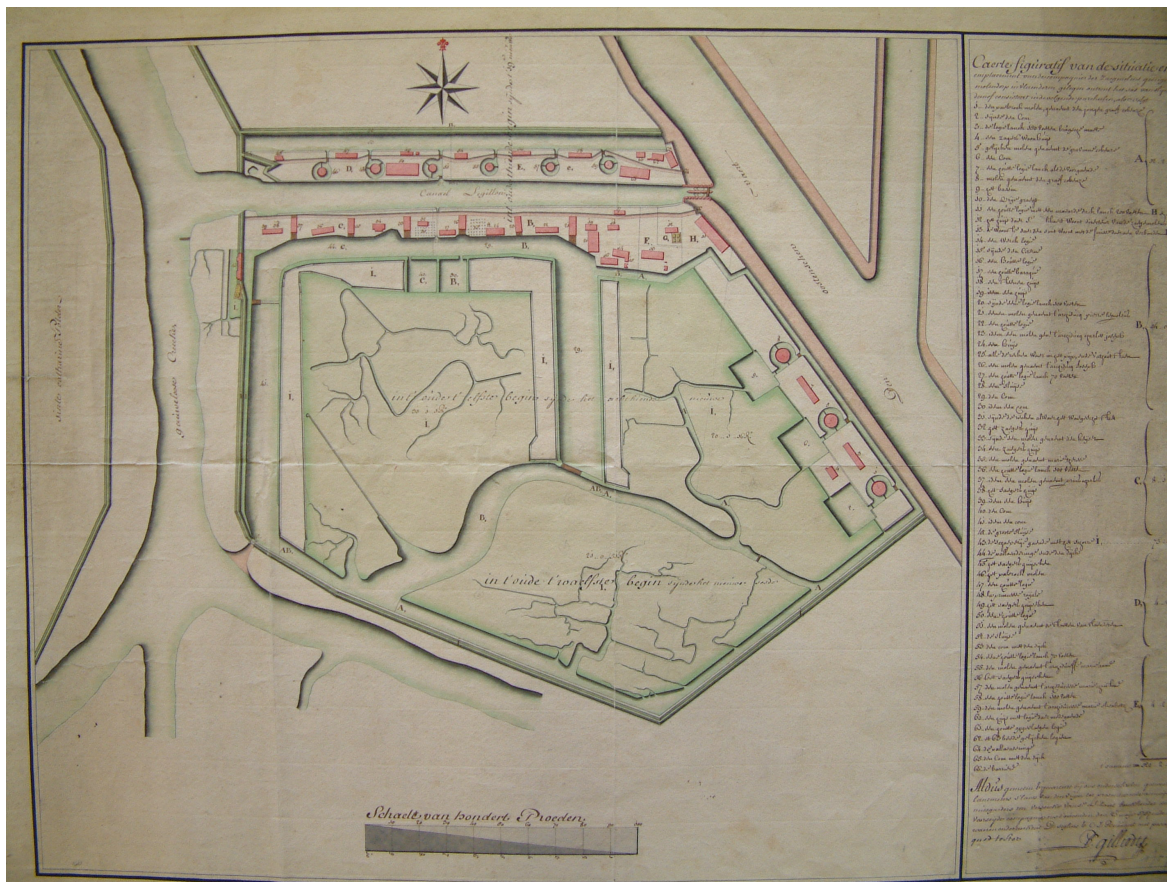
³⁷ HEIRWEGH, J.-J. "Une société par actions dans les Pays-Bas autrichiens. La compagnie des moulins à scier bois près d'Ostende." p. 117.

³⁸ COUSAERT, B. *Notaris in de 18de eeuw: notaris Van Doorne en de Compagnie van de Houtzaagmolens, 2de helft 18de eeuw.* p. 62.

³⁹ *Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden opgenomen op initiatief van graaf de Ferraris. Uitgegeven versie. Kaart 7.* Brussel, 1965. De kaart is eveneens online raadpleegbaar: <http://mara.kbr.be/kbrImage/ferraris/1616124.imgf> [laatste consultatie: 18 mei 2009].

huizen en de pakhuizen werden gebouwd op een smalle landstrook waarlangs kanalen gegraven werden. Bruggetjes verbonden het ene deel van het bedrijf met het andere en de buitenwereld. De kaart van Seghers en Bouvaert uit 1757, kort na de oprichting getekend, toont het emplacement in detail. De ronde cirkels tonen de paltrokmolens, de vierkante molens – de achtkantmolens – werden geplaatst op de landstrook naast het kanaal Legillon. De afwezigheid van brede bruggen en wegen geven aan dat al het hout via de kanalen na het verzagen werd afgevoerd.

Kaart van Seghers en Bouvaert, 1757.⁴⁰

De omvang van het emplacement kan geschat worden aan de hand van de aangegeven schaal op de kaart van Seghers en Bouvaert. Deze schaal toont 100 roeden. Eén roede komt overeen met 3,8 meter.⁴¹ De landstrook ter hoogte van het kanaal Legillon en de strook langs het kanaal Oostende-Brugge meten dan ongeveer 450 meter. De molens werden op een 30 meter van elkaar geplaatst.

⁴⁰ RAB, Kaarten en plannen, 461.

⁴¹ DE SCHRIJVER, H. *De oude landmaten in Vlaanderen*. Handzame, 1979, p. 15.

De Compagnie der Houtzaagmolens: een levensvatbaar project?

De kaarten tonen de enorme werken die uitgevoerd moesten worden, en die een bijzonder hoge kostprijs hadden. De Compagnie geraakte dan ook snel na haar oprichting in de problemen. In de jaren 1754 tot 1755 ging de Compagnie moeilijke jaren door om in 1756 reeds op de rand van het faillissement te staan. In 1757 kwam er een kapitaalverhoging waardoor het bedrijf gered werd. Tot 1762 bleef de situatie echter precair.

De snelle financiële problemen waren gerezen doordat er te weinig middelen voorzien werden bij de oprichting om zowel de molens te plaatsen, de infrastructuurwerken uit te voeren als voldoende ruw hout aan te kopen. Ruw hout had namelijk een enorme kostprijs en bovendien had de Compagnie er veel van nodig. Alvorens hout kan gezaagd worden, dient het tot een jaar lang 'gewaterd' te worden: een stronk wordt in stromend water gelegd om alle levenssappen eruit te spoelen. Dit is nodig om barsten in het hout na het zagen te voorkomen. Bovendien bleef het hout recht.⁴² Dit betekent voor de Compagnie dat enorme voorraden hout nodig waren om een vlotte werking van de molens te kunnen garanderen.

Vanaf de jaren 1760 verging het de Compagnie beter. De Nobili, aangesteld door Karel van Lotharingen om de Compagnie te redden, tekende een nieuwe structuur uit. Hierbij werd vers kapitaal ingebracht door diverse figuren: de Gentenaar Louis De Wulf – die een directiefunctie binnen de Compagnie op zich nam, Charles Proli⁴³, een Antwerps bankier, en Caters d'Hemsrode.⁴⁴ Halverwege het decennium werd, op aansturen van Cobenzl, beslist uit te breiden naar Brabant. Nabij Antwerpen werd een tweede, bescheiden inrichting gebouwd met twee molens.⁴⁵

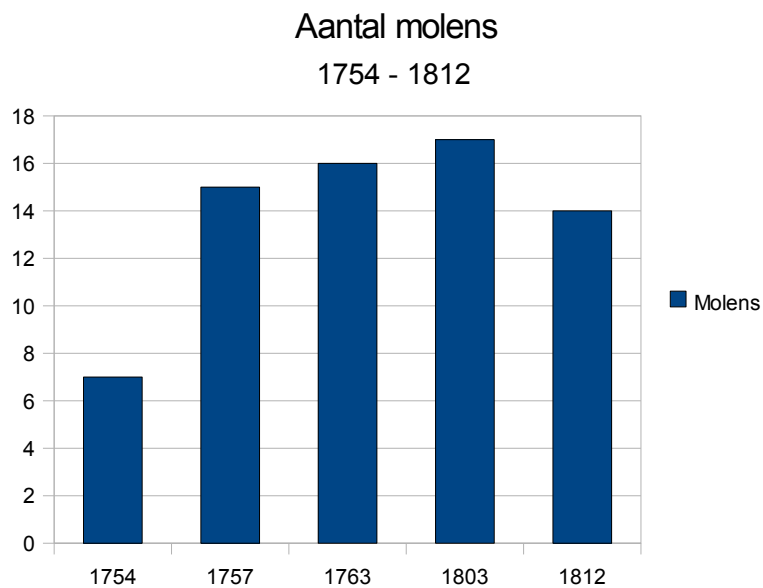
Het aantal molens aanwezig op het emplacement te Bredene kan een inzicht geven in de resultaten van de Compagnie.

⁴² VAN LEEUWEN, B. *Houtzaagmolen De Ster. De opkomst, ondergang en wederopbouw van een molen in Utrecht*. p. 12.

⁴³ DESMEDT, H. *Charles Proli, Antwerps zakenman en bankier, 1723 – 1786. Een biografische en bedrijfshistorische analyse*. Onuitgegeven doctoraatsverhandeling. Leuven, 1980.

⁴⁴ HEIRWEGH, J.-J. "Une société par actions dans les Pays-Bas autrichiens. La compagnie des moulins à scier bois près d'Ostende." pp. 128-130.

⁴⁵ COUSAERT, B. *Notaris in de 18de eeuw: notaris Van Doorne en de Compagnie van de Houtzaagmolens, 2de helft 18de eeuw*. p. 68.

Kort na de oprichting, in 1754, waren reeds 7 molens in gebruik genomen; de eis van de Oostenrijkse overheid om 11 molens te bouwen in het startjaar kon niet ingewilligd worden. Later, in amper drie jaar tijd, werd de capaciteit meer dan verdubbeld. Dit kan afgeleid worden uit de kaart van Seghers en Bouvaert. Een hoogtepunt werd bereikt in 1803. Toen stonden 17 molens op het emplacement.

Uit het jaar 1761 is een lijst met uitbetalingen aan de molenaars overgebleven. Deze lijst, een uiterst interessant document waar later nog uitgebreid op terug gekomen zal worden, geeft aan hoeveel molens er in werking waren: de naam van de molen, de naam van de molenaar en de uit te betalen som geld. Van de 15 die er stonden, waren er klaarblijkelijk slechts 14 in werking. Dit bevestigt het door Bertel Cousaert naar voor geschoven probleem van mogelijke overcapaciteit in de eerste jaren van de Compagnie.⁴⁷

⁴⁶ Evolutie van het aantal molens van 1754 tot 1812. Opgesteld aan de hand van: GEVAERT, F. "Het zaagmolenpark te Bredene (1752-1824)." en de kaart van Seghers en Bouvaert: RAB, Kaarten en plannen, 461.

⁴⁷ COUSAERT, B. *Notaris in de 18de eeuw: notaris Van Doorne en de Compagnie van de Houtzaagmolens, 2de helft 18de eeuw.* p. 73.

Afbeelding 1: Staet Zagers van der maent meye 1761.⁴⁸

Staet Zagers vander maent meye 1761

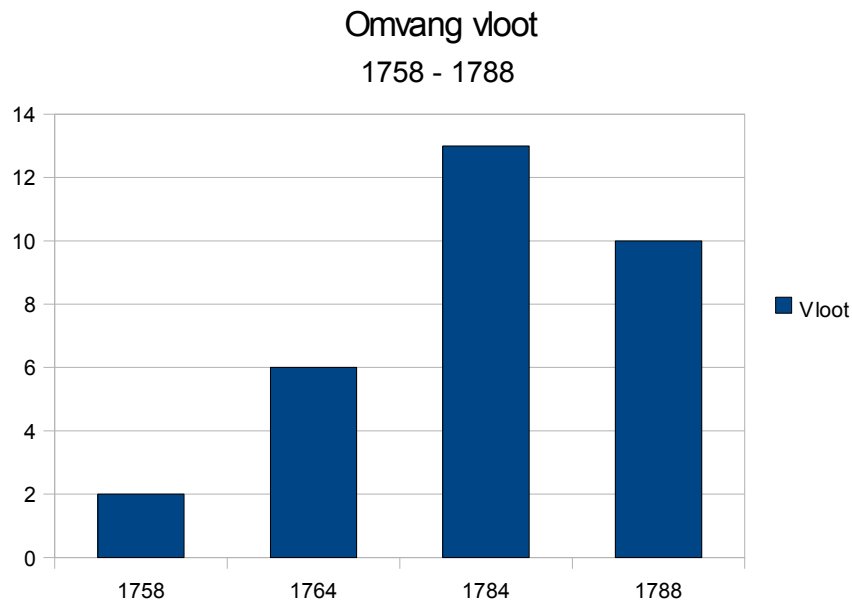
1.	Grins Jaree	Jacob heynrickse	49	7	0
2	De grynquine	Frans Rombaut	12	2	0
3	Heyder	Jen van Myth	66	9	3
4	hertog jarolus	Adis van Loo	12	0	3
30	5. hertog Leopoldus	Nicolaes vander dyk	66	3	3
	6. marquis trotta	Jacob vander boelle	11	11	6
14	7. G. Kinet Royal	joans meespoel	51	7	6
	8. Staten van Vlaend	G. vanden abeele	12	1	6
	9. M. marianna	G. beyens	50	7	3
	10. H. Elisabeth	josely flothman	19	1	6
11	11. graef sobenzel	thomas boelle	70	4	0
	12. gramine	Kincent beert	53	13	3
2	13. jonger graef	G. heynrickse	57	0	3
40		veermolen van heynrickse	247		
41		van de boelle	125		
	Molendrop d'junij 1761 met omers		40	0	0
			<u>724</u>	16	6

Goet voor seven hondert vierentwintig guldens sesshien stuyvers ses denier
 Confaem de notiedt souke, beerden onderhand, met ffval den hende

De Compagnie beschikte eveneens over een eigen vloot. In 1758 werden twee schepen aangekocht, in 1784 beschikte het bedrijf over twaalf of veertien schepen.⁴⁹ In 1788 werden de schepen vervangen door fluiten, schepen met een andere bouw: het ruim was erg breed in verhouding tot het dek. De laadruimte werd zo maximaal.

⁴⁸ RAG, Inventaris van het archief van het ambacht Assenede, 161.

⁴⁹ COUSAERT, B. *Notaris in de 18de eeuw: notaris Van Doorne en de Compagnie van de Houtzaagmolens, 2de helft 18de eeuw*. p. 70.

De inplanting van de Compagnie trok arbeiders naar de streek. Velen verbleven rond de windmolens, waardoor Molendorp ontstond. In 1758 woonden er een zestigtal gezinnen en werd, op vraag van de directie van de Compagnie, een kapel gebouwd.⁵¹ In een uitgebreid reglement werden de afspraken tussen de pastoor te Bredene en de onderpastoor te Molendorp uiteengezet. Zo moest een aparte katern ingesloten worden in het parochieregister voor Molendorp. In het hoofdstuk waarin de demografische evolutie van Molendorp en Bredene wordt geschetst, zal dieper ingegaan worden op zowel migratie als de bevolkingsevolutie.

De organisatie van de Compagnie was gedecentraliseerd, in die mate dat de directie niet op de inrichting woonde. Het lokale toezicht werd uitgeoefend door de boekhouder. De drie directeurs en de griffier verbleven te Gent, wat een soepel beheer uitsloot.⁵² Van groot belang waren de molenaars, die vermoedelijk nabij de molens woonden om onder andere bij onverwacht stormweer de molens naar de wind te kunnen kruien. De andere arbeiders woonden net naast de inrichting. Op een detailafbeelding van de kaart van Seghers en Bouvaert kunnen de woningen van de molenaars (bijv. nr.

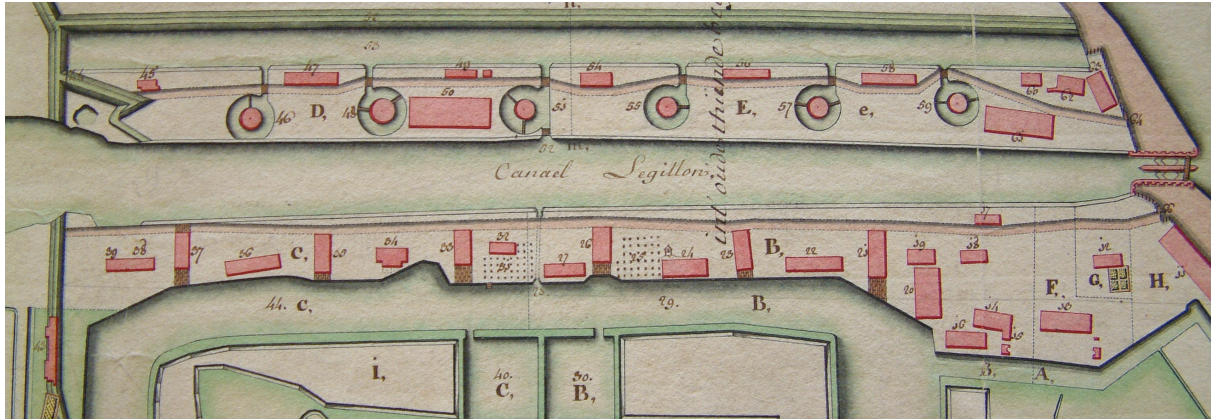
⁵⁰ Opgesteld aan de hand van: GEVAERT, F. "Het zaagmolenpark te Bredene (1752-1824)." en COUSAERT, B. *Notaris in de 18de eeuw: notaris Van Doorne en de Compagnie van de Houtzaagmolens, 2de helft 18de eeuw.*

⁵¹ ARA, CF, 4469. Brief van Feÿs en Liebaert aan de Nobili, gedateerd 18 juli 1758.

⁵² DEVYT C. "De Compagnie der Zaagmolens, 1750-1824. Molendorp te Bredene," In: *Biekorf*, LXXV(1974), pp. 259-276, op cit. p. 262.

24) gezien worden.⁵³ Ook de woning van de directeur (nr. 12) stond op het emplacement zelf. Voorts stonden diverse schuren langs de molens, waar hout in werd gestockeerd of gestapeld om te laten drogen.

Afbeelding 2: Detail kaart van Seghers en Bouvaert, 1757.⁵⁴

Schattingen tonen aan dat vijf arbeiders per molen nodig waren.⁵⁵ In de demografische analyse wordt uitgebreid besproken hoe de bevolking te Molendorp evolueerde. De bedrijfsanalyse gaat dieper in op de arbeidsorganisatie.

De ondergang van de Compagnie

De Compagnie, die in 1820 werd ontbonden, kende vanaf de jaren 1780 een gestage achteruitgang. De inval van Franse troepen tegen november 1792 betekende een versnelling van de achteruitgang van de Compagnie.⁵⁶ De continentale blokkade, betalingsproblemen en militaire opeisingen legden een zware last op het bedrijf. Maar de redenen van de aftakeling waren echter ook van structurele aard. Een wijzigende maatschappelijke context had invloed. Vanaf het begin van de 19de eeuw trok de Industriële Revolutie zich op gang op het continent, waardoor de interesse voor het windmolenpark afnam. Investeerders brachten hun kapitaal elders in.⁵⁷ De problematiek van de ondergang van de Compagnie is echter nog een minder belicht verhaal.

⁵³ RAB, K&P, 461.

⁵⁴ RAB, K&P, 461.

⁵⁵ COUSAERT, B. *Notaris in de 18de eeuw: notaris Van Doorne en de Compagnie van de Houtzaagmolens, 2de helft 18de eeuw.* p. 51.

⁵⁶ GEVAERT, F. "Het zaagmolenpark te Bredene (1752-1824)." p. 154.

⁵⁷ COUSAERT, B. *Notaris in de 18de eeuw: notaris Van Doorne en de Compagnie van de Houtzaagmolens, 2de helft 18de eeuw.* p. 75.

Tussen 1763 en 1803 werd nog één nieuwe molen in gebruik genomen, wat in schril contrast staat met de snelle groei van de Compagnie net na haar oprichting. Doorheen het bestaan van de Compagnie viel men steeds terug op de beproefde en gekende technieken. De Compagnie deed wat ze sinds 1752 had gedaan: zagen volgens een oud mechanisch proces. Deze productiewijze bleek niet langer interessant.

Vanaf 1803 werden de eerste molens gesloopt. In 1818 werd de ontbinding van de Compagnie gevraagd door de directie van de vennootschap en enkele aandeelhouders; in 1820 werd het bedrijf vereffend. Drie jaar later werden de resterende eigendommen publiek verkocht. Slechts 5 zaagmolens konden nog integraal verkocht worden. Uiteindelijk werden de meeste gebouwen gesloopt, maar tot 1841 bleef de allerlaatste molen rechtop staan.⁵⁸

Afbeelding 3: F. Bossuet, De Zaagmolens te Slijkens nabij Oostende, 1821.⁵⁹

⁵⁸ GEVAERT, F. "Het zaagmolenpark te Bredene (1752-1824)." p. 155.

⁵⁹ PMMK, Inventaris Stad Oostende, 691. In de bijlagen zijn enkele andere werken van Bossuet opgenomen.

De pentekeningen van Bossuet⁶⁰, een kunstenaar uit Oostende uit het eerste kwart van de negentiende eeuw, illustreren de teloorgang van de Compagnie. Zijn tekeningen tonen de houtzaagmolens in verval. Eén tekening dateert van 1821, en toont paltrokmolens geplaatst langs het Legillon kanaal met op de voorgrond vijf molens, waarvan een nog in werksame staat, en op de achtergrond enkele gebouwen en de brug over het kanaal. Enkele arbeiders sleuren nog stronken van een schip op de kade, mogelijk om in de ene molen alsnog te verzagen.

⁶⁰ Zie Bijlage III voor meer afbeeldingen van de werken van Bossuet.

Demografische analyse Kust-Vlaanderen & Molendorp

Voor de analyse van Kust-Vlaanderen zal ik mij baseren op een licentiaatsverhandeling van Peter Lambrecht uit 1986, waarin hij een studie maakt van de Westhoek.⁶¹ Het gebied dat hij bespreekt omhelst Veurne, Ieper en reikt tot de kust. Deze streek wordt omschreven als Veurne-Ambacht. Veurne-Ambacht wordt door Lambrecht omschreven als een open landschap, met laag liggende poldergronden die steeds geteisterd worden door wateroverlast.⁶² In deze omschrijving is het passend in het sociaal-agrosysteem van Kust-Vlaanderen. Het gebied heeft gelijkaardige kenmerken als kustparochies zoals Bredene. Ofschoon deze studie reeds enige ouderdom heeft, gaat Lambrecht diepgaand in op de demografische situatie en geeft veel informatie omtrent diverse componenten evenals de economische leefomstandigheden. Bovendien zullen enkele aanvullende studies in het licht van de vaststellingen van Lambrecht besproken worden. Onder andere naar de studie van Spanhove,⁶³ die voornamelijk aandacht heeft voor de dorpen rond de stad Oostende, zal gerefereerd worden.

In deze demografische analyse zal de nadruk gelegd worden op de algemene bevolkingsevolutie, de seizoensschommelingen van de dopen – en concepties – en de schommelingen van de huwelijken. Dit omdat in deze beide gevallen er een link kan gelegd worden met de arbeidsorganisatie in een gebied. Arbeid en vrije tijd zijn gelinkt, evenals vrije tijd met huwelijken en concepties. De vergelijking tussen Kust-Vlaanderen, Bredene en Molendorp kan duidelijk gesteld worden.

In de eerste helft van de achttiende eeuw stelt Lambrecht vast dat de bevolking tussen 1697 en 1759 met meer dan de helft was toegenomen om over de hele achttiende eeuw ongeveer te verdubbelen.⁶⁴ Belangrijk is wel te wijzen op de demografische crisis aan het einde van de zeventiende eeuw. Tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw bleef de bevolkingsaanwas positief.⁶⁵ Demografische evoluties kunnen sterk geografisch variëren. Lambrecht wijst op een verschil tussen de polders en de zandleemstreek, maar

⁶¹ LAMBRECHT, P. *De Westhoek: demografisch profiel en materiële leefwereld*.

⁶² Ibid, p. VI.

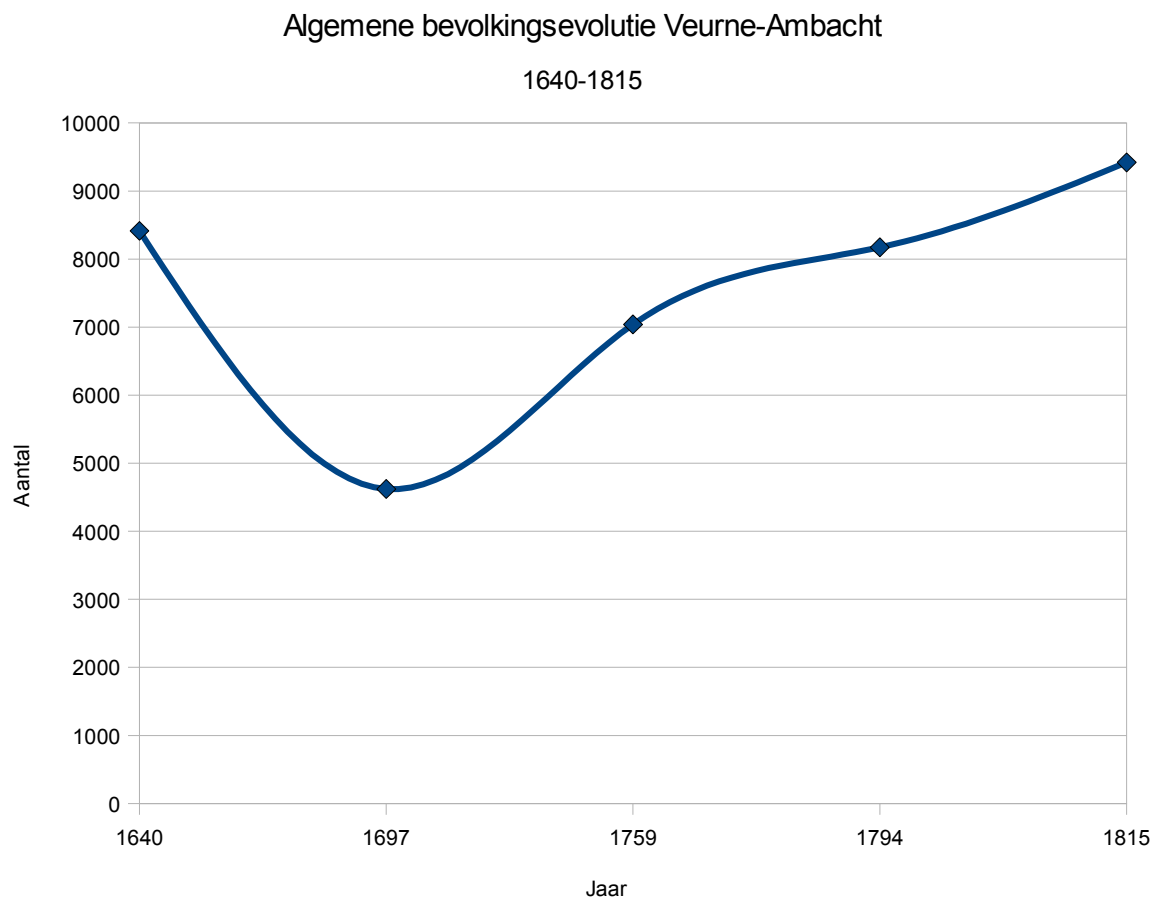
⁶³ SPANHOVE, L. *Een demografische studie van het platteland omheen Brugge in de 18e eeuw (1725-1795)*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Leuven, 1968.

⁶⁴ LAMBRECHT, P. *De Westhoek: demografisch profiel en materiële leefwereld*. p. 24.

⁶⁵ Ibid, p. 27.

benadrukt evenwel de relatieve continuïteit tussen beide gebieden.⁶⁶ Dit verschil wordt door Spanhove aangehaald en hij stelt dat in de tweede helft van de achttiende eeuw de bevolkingsgroei in de zandstreek sterker was.⁶⁷

Grafiek 3: Bevolkingscijfers Veurne-Ambacht 1640 tot 1815.⁶⁸

Kenmerkend voor de commerciële bedrijfseconomie in Kust-Vlaanderen was dat het overgrote deel van de bevolking te werk gesteld was in de landbouw. Landbouw vereist een specifieke arbeidsorganisatie, gestructureerd door de seizoenen. Seizoensschommelingen van zowel dopen als huwelijken kunnen dit aantonen.

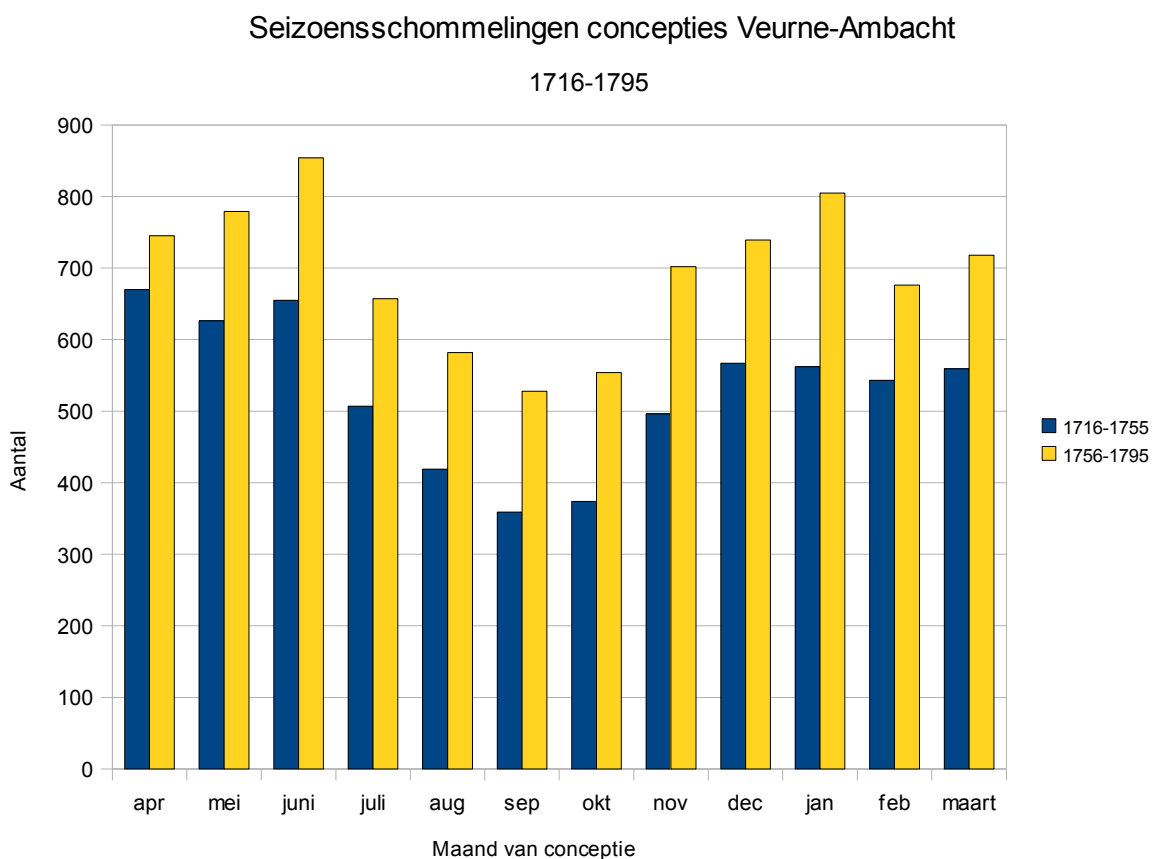
⁶⁶ LAMBRECHT, P. *De Westhoek: demografisch profiel en materiële leefwereld*. p. 37.

⁶⁷ SPANHOVE, L. *Een demografische studie van het platteland omheen Brugge in de 18e eeuw (1725-1795)*. p. 36.

⁶⁸ LAMBRECHT, P. *De Westhoek: demografisch profiel en materiële leefwereld*. p. 29.

Via de analyse van parochieregisters en de doopdata kan de maand van de conceptie ongeveer vastgesteld worden.⁶⁹ De meeste pasgeborenen werden kort na de geboorte gedoopt. Uitgetekend in grafiek 2 toont dat aan. Het aantal concepties ligt gevoelig lager in de periode augustus, september, oktober: de maanden waarop de landbouwactiviteit het hoogst is. Deze situatie is kenmerkend voor een landbouwsamenleving. Arbeid en vrije tijd zijn gecorreleerd aan de seizoenen. Bovendien is duidelijk dat gedurende de achttiende eeuw deze situatie algemeen geldend bleef.

Grafiek 4: Seizoensschommelingen concepties Veurne-Ambacht 1716 – 1795.⁷⁰

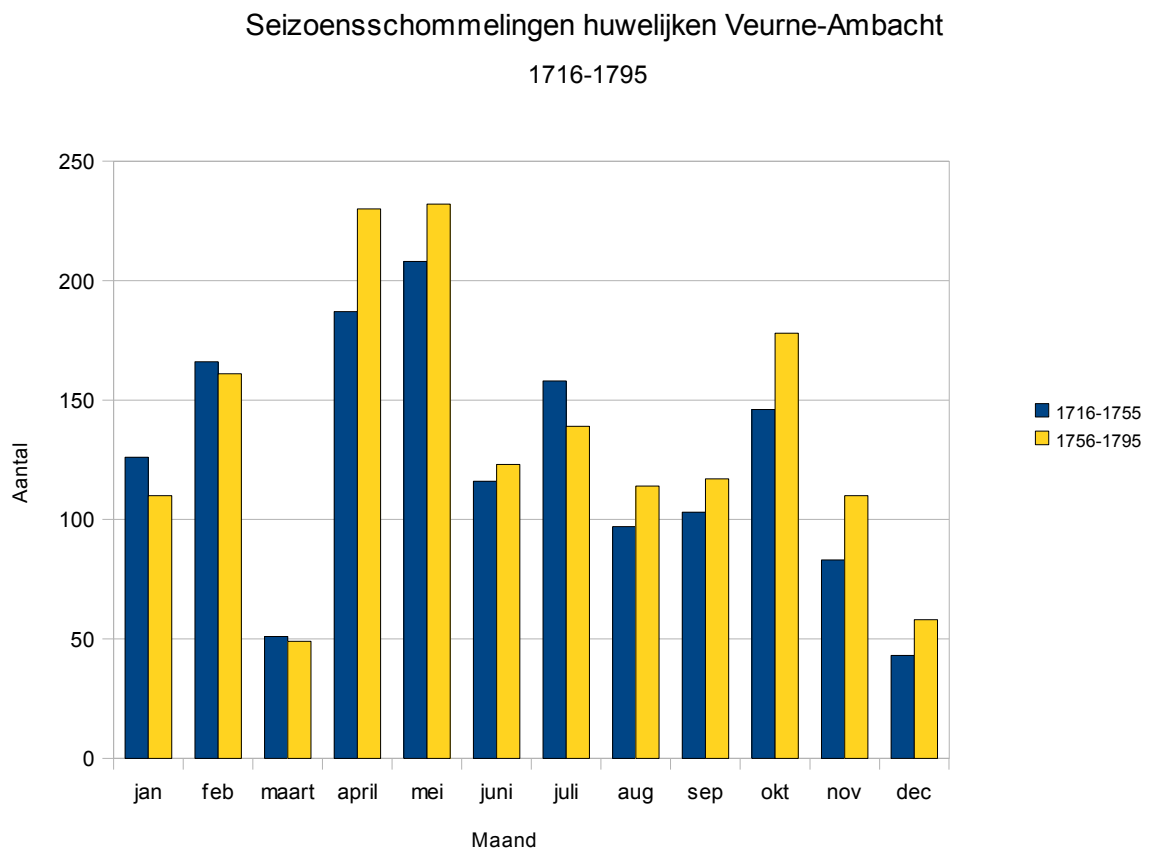

⁶⁹ Om dit duidelijk in een grafiek weer te geven wordt januari (doop en geboorte) genoteerd als april (conceptie) het jaar voordien.

⁷⁰ LAMBRECHT, P. *De Westhoek: demografisch profiel en materiële leefwereld*. p. 45. Dit beeld wordt ook bevestigd door de studie van Spanhove: SPANHOVE, L. *Een demografische studie van het platteland omheen Brugge in de 18e eeuw (1725-1795)*. Onuitgegeven licentiaatverhandeling. Leuven, 1968. p.45-47.

Grafiek 4 toont de seizoensschommelingen van de huwelijken in Veurne-Ambacht voor de periode 1716 tot 1795. Pieken in huwelijken zijn er in de maanden april en mei, waarna het zomerseizoen en voornamelijk de oogstperiode erg kalm is. In oktober wordt er meer gehuwd. De maanden maart en december tellen een erg gering aantal huwelijken door het kerkelijke verbod te huwen in de advent en de vasten.

Grafiek 5: Seizoensschommelingen huwelijken Veurne-Ambacht 1716 – 1795.⁷¹

Opnieuw is het kenmerkend hoe het huwelijk gelimiteerd werd in de oogstperiode. In de maanden maart en december kon minder gehuwd worden van wege het kerkelijk verbod te huwen in de advents- en vastenperiode. Bovendien blijft voor Veurne-Ambacht de periode van huwen stabiel gedurende de achttiende eeuw.

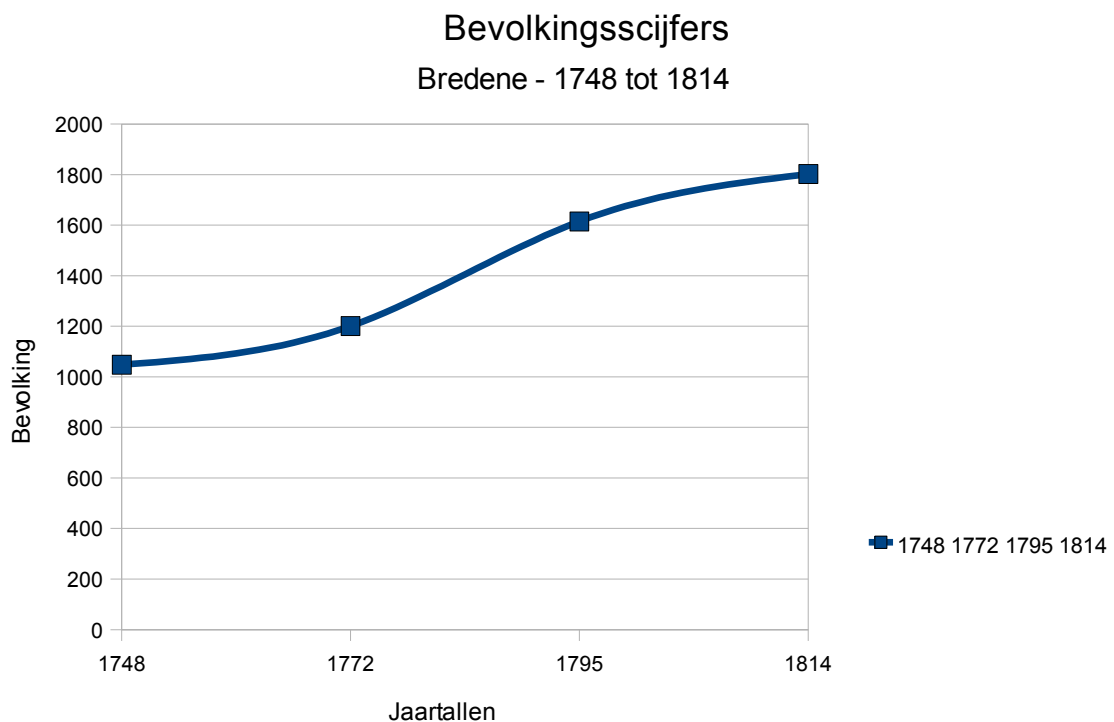
⁷¹ LAMBRECHT, P. *De Westhoek: demografisch profiel en materiële leefwereld*. p.57. Ook hier is de overeenstemming met studie van Spanhove frappant: SPANHOVE, L. *Een demografische studie van het platteland omheen Brugge in de 18e eeuw (1725-1795)*. p. 54.

Molendorp en Bredene: de bevolkingsaantallen

Op gelijkaardige wijze kan een demografische analyse gemaakt worden van Molendorp en Bredene. Aan de hand van de parochieregisters uit de parochie Bredene – met daarin in aparte katernen Molendorp ingesloten⁷² – en bevolkingstellingen kan de evolutie van het aantal inwoners geschetst worden en de dopen. Huwelijken werden in het parochieregister van Bredene niet gescheiden genoteerd.

In 1748, net voor de komst van de Compagnie der Houtzaagmolens, toont de telling uiteraard geen cijfers voor Molendorp. De andere tellingen, uit 1772, 1795 en 1814 maken niet steeds het onderscheid, maar waar dit wel gebeurde, wordt dit vermeld.

Grafiek 6: Bevolkingscijfers Bredene 1748 tot 1814.⁷³

Uit deze grafiek blijkt een duidelijke bevolkingsaanwas tussen 1748 en 1814. De stijging bedraagt bijna een verdubbeling, van 1048 inwoners in 1748 tot 1802 inwoners in 1814.

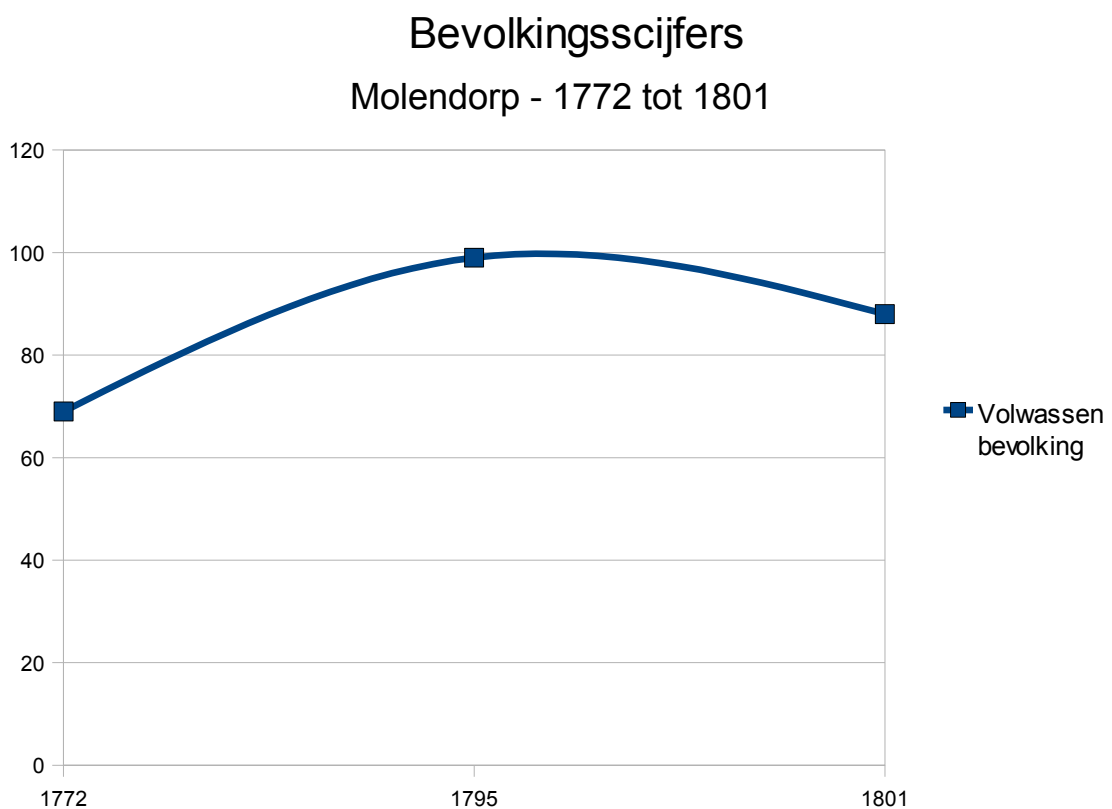
⁷² In 1763 werd door de bisschop van Brugge een reglement opgesteld dat de relaties tussen de dorpen Bredene en Molendorp regelde. Dit document vermeldt de verplichting van de onderpastoor te Molendorp om jaarlijks zijn doopregister in te sluiten in het parochieregister van Bredene. Op dit document zal in de sociale analyse uitgebreid worden besproken.

⁷³ RAB – TBO 156, 107 Bevolkingstelling 1748; INV 156, 107 Bevolkingstelling 1772; INV 30/28, 275 Bevolkingstabellen 1796 tot 1815.

Belangrijk is op te merken dat in deze telling jonge kinderen zijn meegerekend. Uitgezonderd van de feitelijke aanwas, leren deze gegevens ons weinig over de sociale omstandigheden in Molendorp. De cijfers zijn echter in overeenstemming met een algemeen beeld vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw: evenals in Veurne-Ambacht is te Bredene sprake van een quasi verdubbeling.

Bekijken we dan de gegevens van Molendorp, die minder compleet zijn, dan kunnen we daar volgende vaststelling maken:

Grafiek 7: Bevolkingscijfers Molendorp 1772 tot 1801.⁷⁴

Bij deze cijfers zijn het aantal kinderen niet meegerekend. De telling van 1772 spreekt zo over 69 volwassenen en 69 kinderen, de telling van 1795 over 99 volwassenen en 43 kinderen. Over 1801, of het jaar X volgens Franse telling, kunnen we geen onderscheid opmaken. Deze gegevens zijn afkomstig van bevolkingstellingen.

⁷⁴ RAB – INV 156, 107 Bevolkingstelling 1772; INV 30/28, 275 Bevolkingstabellen 1796 tot 1815.

Bij het vergelijken van de bevolkingsgegevens met het aantal molens – als indicator van groei en neergang van de Compagnie – is het duidelijk op te merken dat er een relatieve groei van de bevolking was in de periode dat de Compagnie groeide; vanaf de stabilisatie en de neergang daalde ook het aantal inwoners te Molendorp.

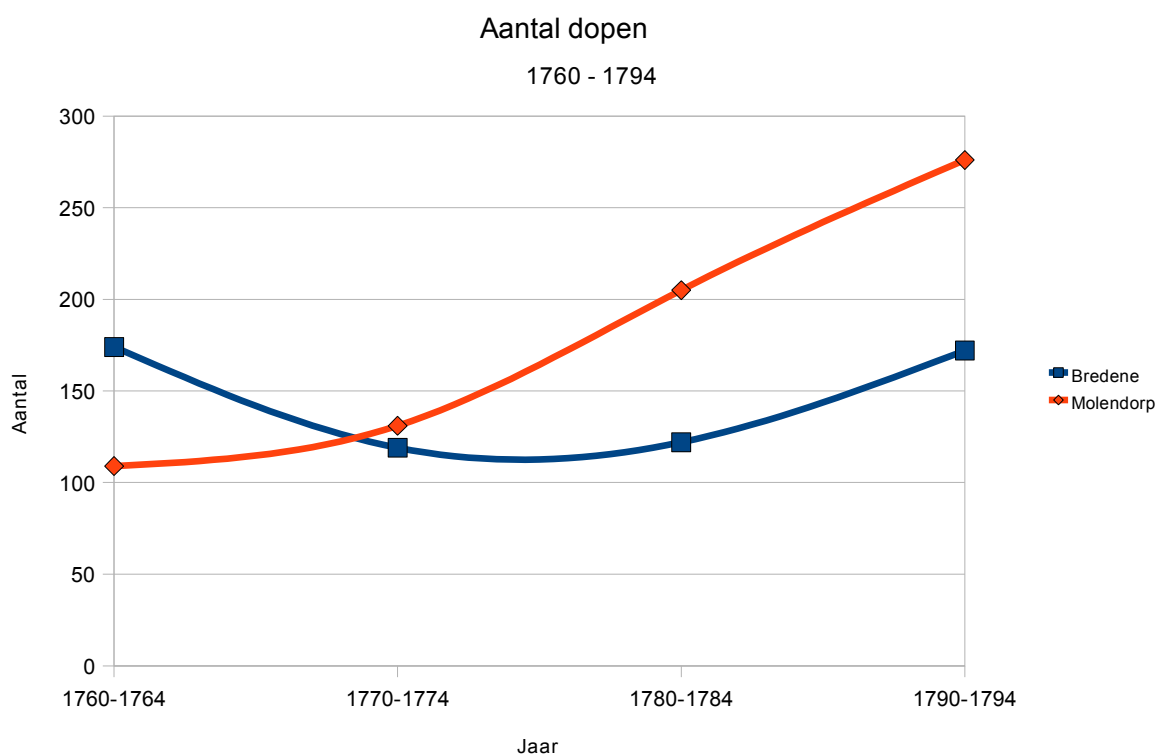
Problematisch wordt het wanneer de gegevens van de bevolkingstellingen met het parochieregister worden vergeleken. Het aantal dopen – en concepties – en het aantal huwelijken ligt op hetzelfde of hogere niveau van Bredene, een parochie met een veel grotere bevolking. De reden waarom er een dergelijke discrepantie is tussen beiden is moeilijk te achterhalen. Uit een reglement van de bisschop aan de parochiepriester van Bredene, kan echter opgemaakt worden dat de onderpastoor van Molendorp ook verantwoordelijk was voor de gelovigen in Slijkens.⁷⁵ Hierdoor wordt het mogelijk het hoog aantal concepties aangegeven door het parochieregister van Molendorp te verklaren.

⁷⁵ RAB, INV 156, Verzameling Oud Kerkarchief, 107. Zie bijlage II voor een transcriptie van dit reglement.

Analyse concepties

In de analyse van zowel huwelijken als dopen werd gewerkt met steekproeven: de periodes 1760-1764, 1770-1774, 1780-1784 en 1790-1794 werden onderscheiden. Dopen werden zoals eerder gelijkgesteld met geboortes.

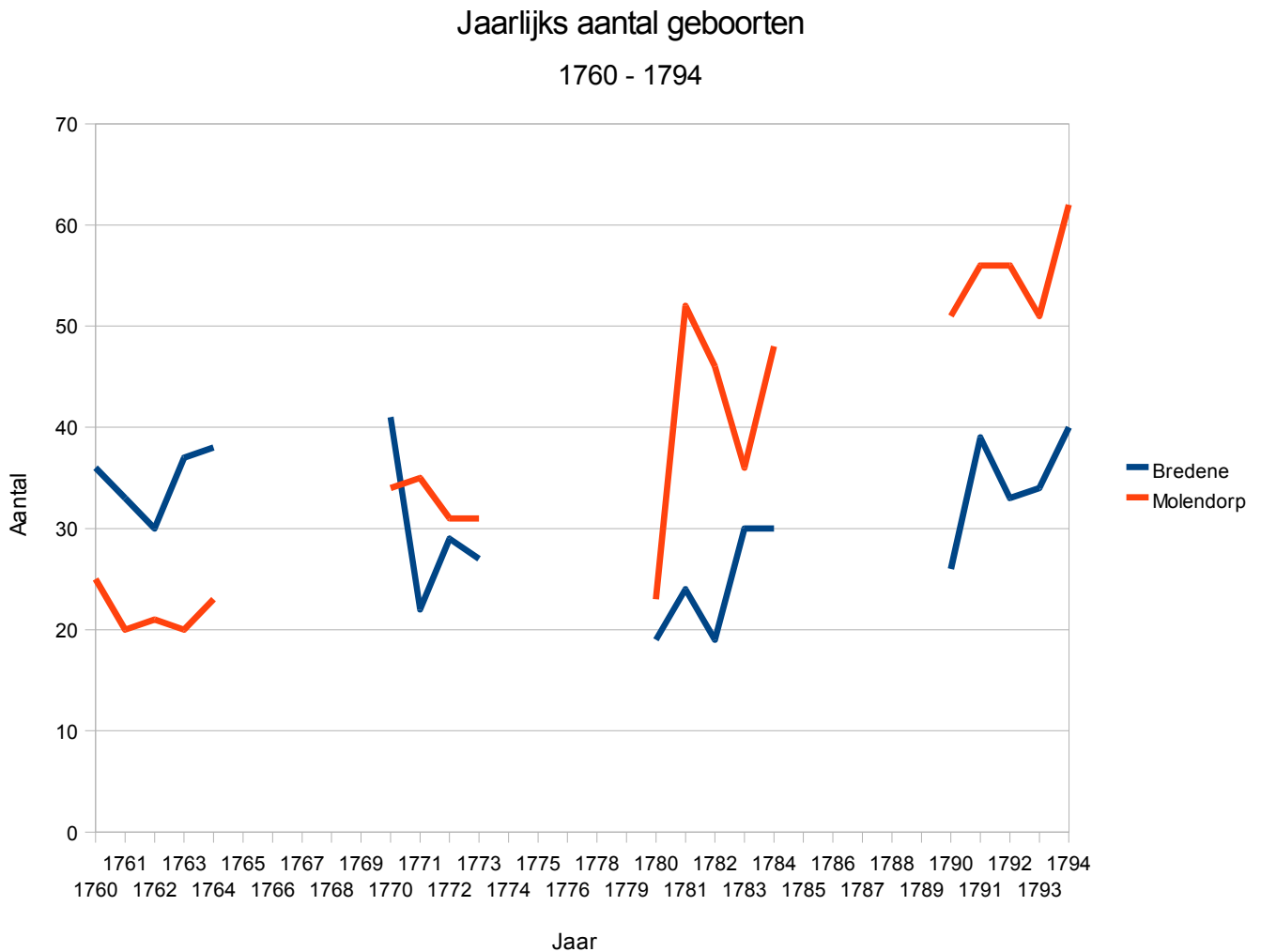
Grafiek 8: Aantal dopen Bredene en Molendorp 1760 – 1794.⁷⁶

Grafiek 8 geeft een duidelijke stijging aan van het aantal geboorten in Molendorp ten opzichte van Bredene. Rond 1770, 20 jaar na de oprichting van de Compagnie, worden er voor het eerst meer kinderen in Molendorp geboren dan in Bredene. De stijging, hoewel niet steeds even constant, zet zich dan door tot het einde van de bestudeerde periode. Grafiek 9 geeft de jaarlijkse fluctuaties weer in deze periode.⁷⁷ Belangrijk op te merken is dat deze grafiek enkel de controlejaren weergeeft.

⁷⁶ RAB, Parochieregisters – Bredene, 1760 – 1794.

⁷⁷ RAB, Parochieregisters – Bredene, 1760 – 1794.

Deze grafiek toont duidelijk de stabiele situatie kort na de oprichting van de Compagnie. Interessant is het naar elkaar toeschuiven van de cijfers, beide in negatieve zin, tijdens de moeilijke jaren in het derde kwart van de achttiende eeuw. Het geboortecijfer neemt in zowel Bredene als Molendorp met één derde af. Vanaf 1780 is de groei in Molendorp sterk, met een stijging van het aantal geboorten boven de 50 per jaar.

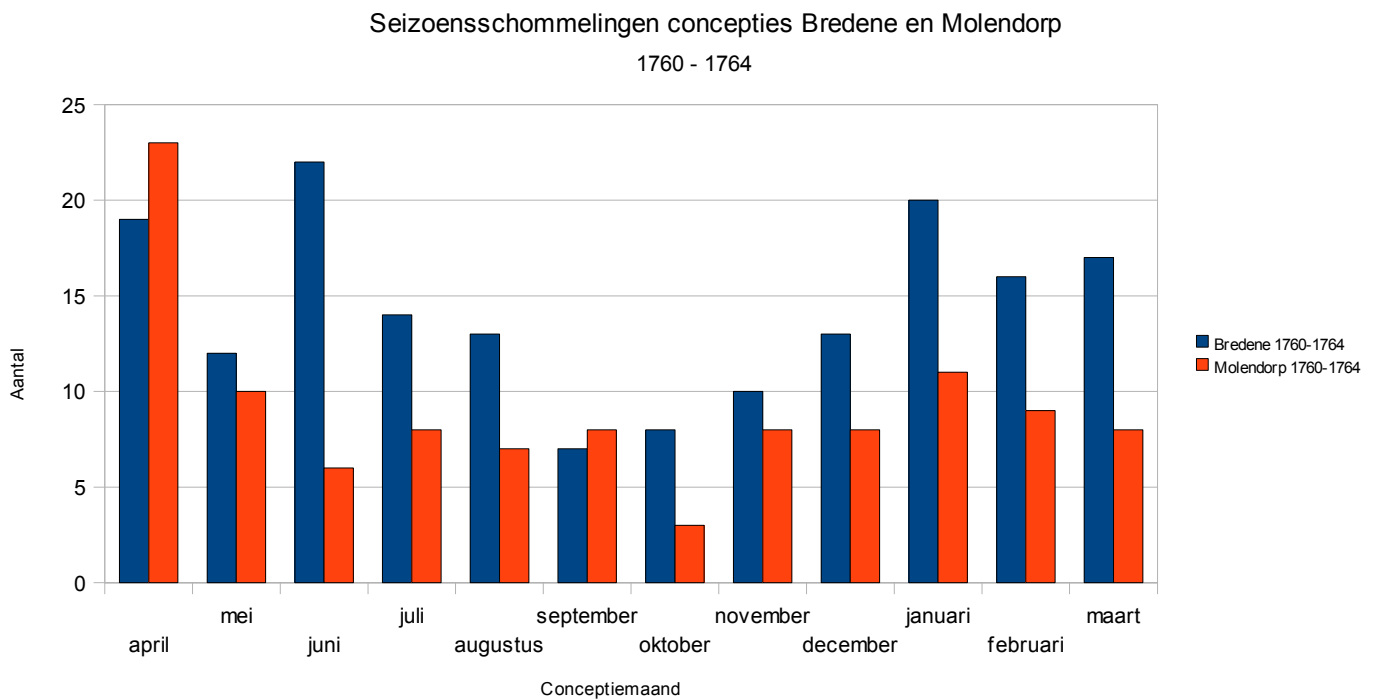
Dat de cijfers uiteenlopen moet wijzen op een verschillende economische leefsituatie tussen beide dorpen. Bredene, een polderdorp in het sociaal agrosysteem van Kust-Vlaanderen, en Molendorp, een dorp met industriële productie waar voornamelijk arbeiders te werk gesteld waren, anders afhankelijk van de seizoenen.

⁷⁸ RAB, Parochieregisters – Bredene, 1760 – 1794.

Deze cijfers leggen duidelijk de link tussen een stijgend geboortecijfer, de bevolkingsgroei en de economische gegevens. Waar eerder al gewezen werd op de discussie tussen historische demografen om de bevolkingsgroei te verklaren door enerzijds een dalend sterftcijfer en anderzijds een stijgend geboortecijfer, is het voor Molendorp duidelijk dat – in verhouding met de naburige omgeving – de wijzigende economische omstandigheden een groeiend geboortecijfer tot gevolg hadden.

Wanneer de seizoensschommelingen in een grafiek worden uitgetekend, valt nog duidelijker het verschil op tussen Bredene en Molendorp.⁷⁹

Grafiek 10: Seizoensschommelingen concepties, 1760-1764.

Deze grafiek, vergeleken met de situatie in Veurne-Ambacht, toont duidelijke gelijkenissen tussen Bredene, als polderdorp en Kust-Vlaanderen op het vlak van de seizoensschommelingen van concepties. De zomermaanden, en voornamelijk de oogstmaanden augustus en september vertonen een dalend patroon. De conceptiemaand in Molendorp blijkt veeleer gelijklopen, met als uitzondering de maand

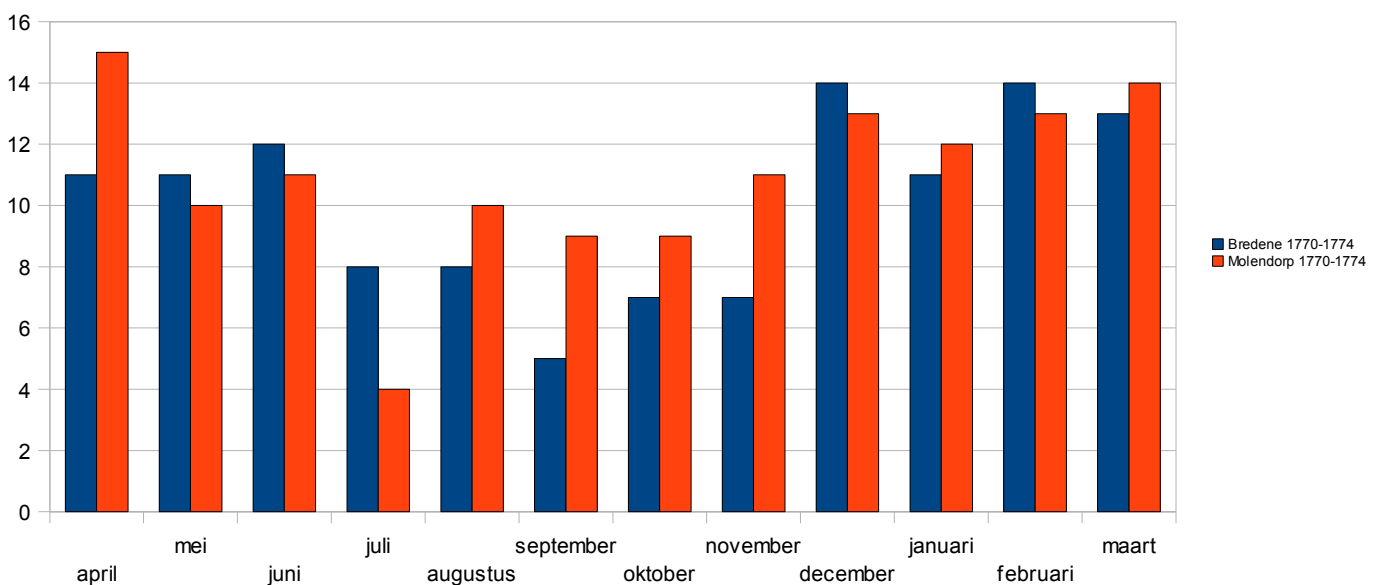
⁷⁹ RAB, Parochieregisters – Bredene, 1760 – 1794.

april en de maand oktober. Het molenseizoen, dat sterk afhankelijk is van de windkracht, loopt van de herfst tot de winter, met als laatste stevige windmaand april. Mogelijk kan de sterke stijging van het aantal concepties in die maand wijzen op een daling van de werktijden en een stijging van de vrije tijd voor de arbeiders op de molens.

Opvallende vaststelling is dat gedurende de verdere loop van de achttiende eeuw – de grafiek geldt voor de periode 1770-1774 – het conceptiepatroon in Molendorp en Bredene grilliger wordt, hoewel het aantal concepties in Bredene tijdens de oogstmaanden steeds lager blijft liggen. De hoge cijfers voor april in Molendorp springen in het oog, evenals de uiterst lage cijfers voor juli.

Grafiek 11: Seizoensschommelingen concepties, 1770-1774.⁸⁰

Seizoensschommelingen concepties Bredene en Molendorp 1770-1774

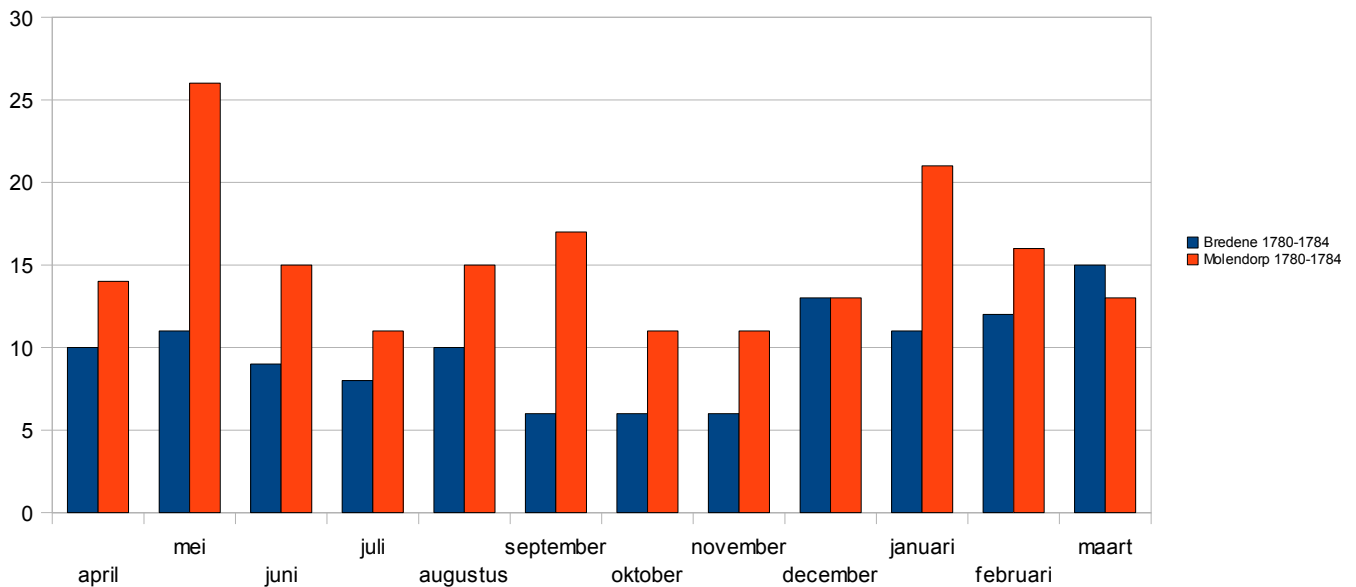
Voor de periode vanaf 1780 tot 1784 wordt de maand van conceptie in Molendorp niet langer mede bepaald door de seizoenen. Afgezien van de maand mei, liggen de schommelingen erg dicht bij elkaar en valt niet langer een echt afgelijnde structuur te onderkennen. Evenwel acht ik het nodig te wijzen op een dalende trend tijdens de herfst- en wintermaanden. Voor Bredene lijkt het erop dat de structuur van de

⁸⁰ RAB, Parochieregisters – Bredene, 1760 – 1794.

seizoensschommelingen van Kust-Vlaanderen aanwezig blijft. Hier springt echter een ander element in het oog, namelijk de forse daling van het aantal concepties. In 1760 werden er tussen de 10 en de 15 kinderen geboren per maand, in 1780 daalt dit gemiddelde tot onder de 10. In contrast daarmee staat de blijvende bevolkingsgroei.

Grafiek 12: Seizoensschommelingen concepties, 1780-1784.⁸¹

Seizoensschommelingen concepties Bredene en Molendorp 1780-1784

Uit de bevolkingsstatistieken opgemaakt aan de hand van bevolkingstellingen blijkt echter een dalend inwonersaantal van Molendorp vanaf 1795. Naast hoge sterftcijfers, lijkt het erop dat elders nog een bijkomende verklaring moet gezocht worden. Een verklaring kan liggen bij migratie: omdat de draagkracht en de arbeid van de Compagnie relatief constant was, was er mogelijk migratie weg uit Molendorp. Deze veronderstelling valt echter moeilijk te controleren door het weinigzeggende bronnenmateriaal.

⁸¹ RAB, Parochieregisters – Bredene, 1760 – 1794.

Analyse huwelijken

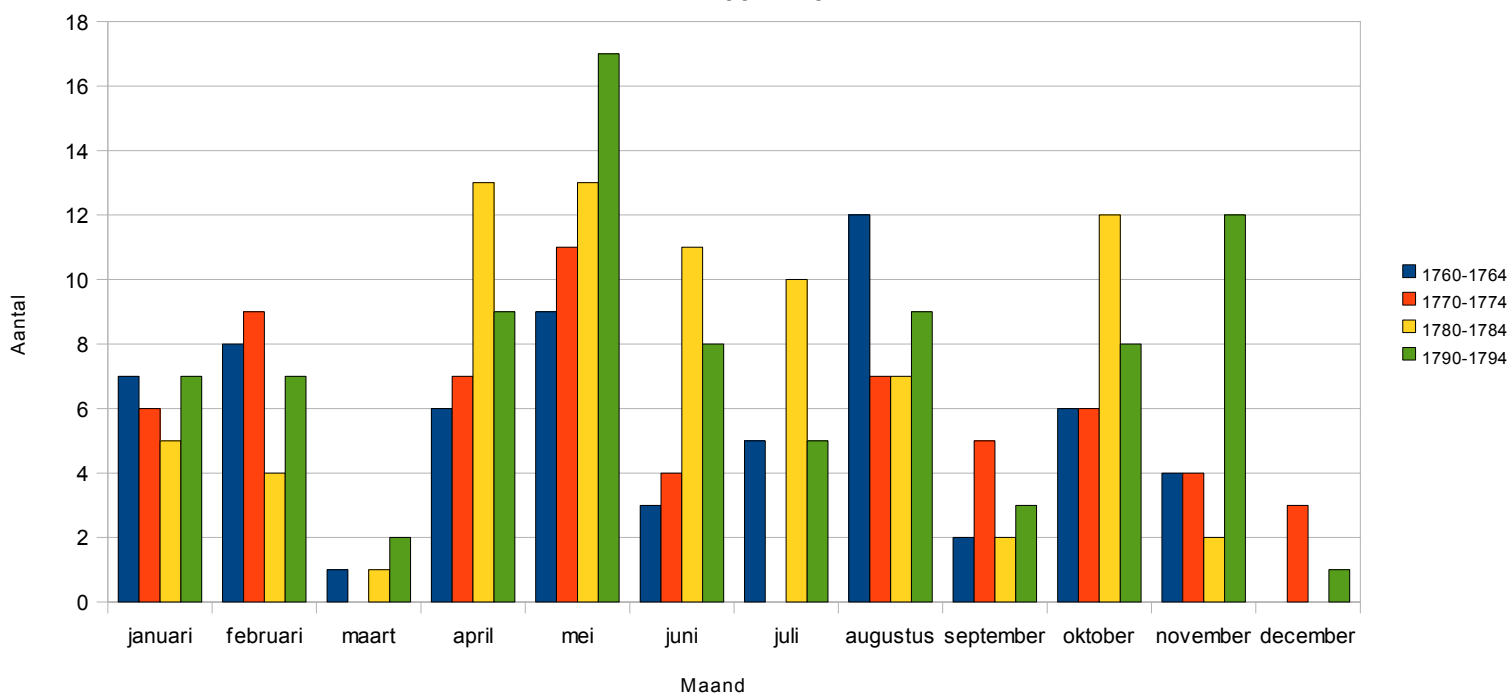
Het parochieregister van Bredene heeft geen gescheiden gegevens van het aantal huwelijken in de parochie Bredene en in Molendorp. Af en toe maakt het register wel melding van de woonplaats, maar dit gebeurt niet systematisch. Hierdoor kunnen geen adequate verschillen tussen beide dorpen aangeduid worden.

Grafiek 13 geeft de seizoensschommelingen van de huwelijken in Bredene en Molendorp weer.⁸² In vergelijking met Veurne-Ambacht zijn wel enkele gelijkenissen aan te duiden: april en mei zijn topmaanden, maart en december zijn uitgesloten door het kerkelijk verbod.

Grafiek 13: Seizoensschommelingen huwelijken, 1760-1794.

Seizoensschommelingen huwelijken Bredene en Molendorp

1760 - 1794

Door het jaar heen lopen de huwelijksdata quasi gelijk. De oogstmaand september telt een bijzonder laag aantal huwelijken. In de loop van de tijd zijn er verschuivingen op te tekenen, maar deze blijven eerder beperkt. Naar het einde van de achttiende eeuw wordt

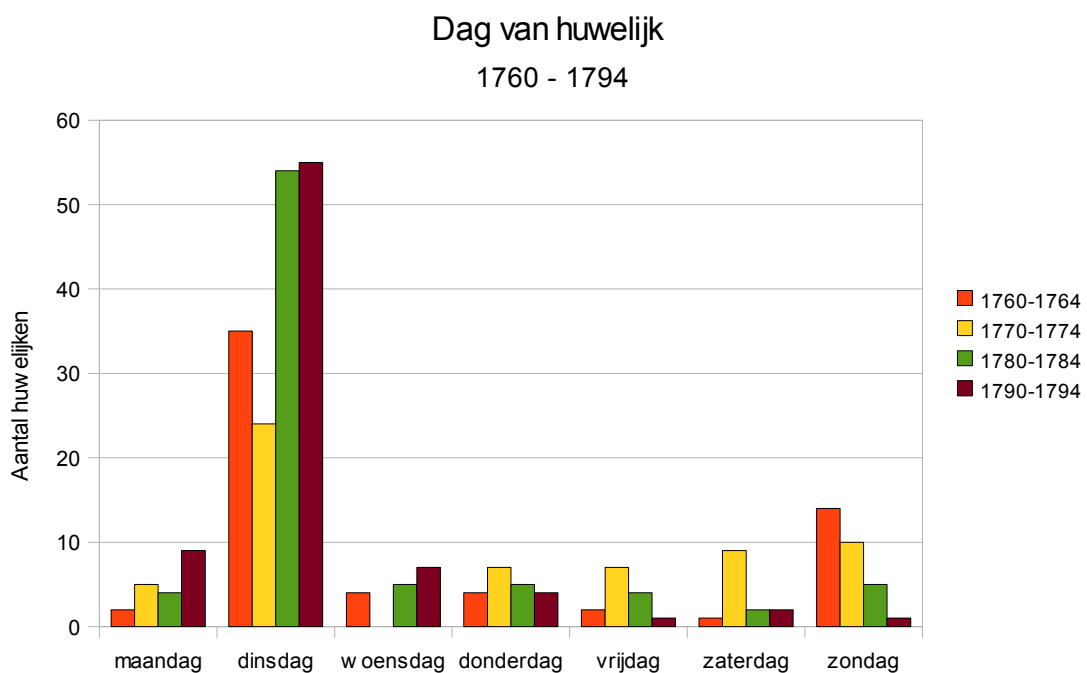
⁸² RAB, Parochieregisters – Bredene, 1760 – 1794.

er vaker gehuwd in mei, maar ook in november. Ook het dieptepunt in juni en juli in de tweede helft van de achttiende eeuw verdwijnt naarmate de eeuw vordert.

Deze gegevens, een samenstelling van de huwelijken in Bredene én Molendorp, kunnen tot besluit aantonen dat de seizoensschommelingen van de huwelijken geen duidelijke verschuiving kennen ten gevolge van het andere economische regime in Molendorp. Mogelijke verklaring kan geplaatst worden bij de seizoenen: in de maanden dat er minder gehuwd werd door de seizoensschommelingen bij de landarbeiders of een kerkelijk verbod, werkten de arbeiders op de molens het hardst. Voornamelijk de herfst- en de wintermaanden.

Wanneer de dag van huwelijk wordt gereconstrueerd kan vastgesteld worden dat, over de periode 1760 – 1794, voornamelijk gehuwd wordt op dinsdag. Grafiek 14 toont dit duidelijk aan.

Grafiek 14: Dag van huwelijk, 1760-1794.⁸³

In de periode 1760 tot 1764 lijkt er enige spreiding te bestaan: dinsdag schiet er echter duidelijk uit, maar voornamelijk op zondag wordt nog duidelijk gehuwd. Naarmate de

⁸³ RAB, Parochieregisters – Bredene, 1760 – 1794.

achttiende eeuw vordert, wordt steeds meer gehuwd op dinsdag ten nadele van de andere dagen van de week. Wanneer dit procentueel herberekend wordt, blijken zestig procent van de huwelijken plaats te grijpen op dinsdag. Het is echter belangrijk nogmaals te wijzen op de steekproefanalyse die is toegepast. De absolute en relatieve cijfers gelden voor de periode 1760-1764, 1770-1774, 1780-1784 en 1790-1794.

Tabel 1: Spreiding huwelijken in de week, periode 1760-1794.⁸⁴

Maandag	Dinsdag	Woensdag	Donderdag	Vrijdag	Zaterdag	Zondag
20	168	16	20	14	14	30
7,40%	60,00%	6,00%	7,40%	5,00%	5,00%	10,00%

De concentratie van huwelijken op dinsdag is opvallend. Een mogelijke verklaring geven is niet eenduidig mogelijk, al lijkt het erop dat de huwelijksdata door de pastoor te Bredene werden gestuurd.

Migratie: richting Molendorp?

De achttiende eeuw, met de verdere ontwikkeling van de huisnijverheid, kende een verschuiving in migratiestromen. Plaatsen met plattelandsindustrie groeiden.⁸⁵ Zoals eerder reeds aangehaald, was er een duidelijke stijging van de bevolking en van de werkgelegenheid buiten de landbouwsector, in onder andere de huisnijverheid. Eveneens kenmerkend was een toenemende proletarisering van de bevolking.⁸⁶ Eigendommen werden steeds minder omvangrijk zodat mensen afhankelijk werden van de verkoop van arbeid. In deze is het belangrijk te wijzen op de kenmerkende sociaal agro-systemen in Vlaanderen.

In dit kader is het logisch te kunnen veronderstellen dat de Compagnie der Houtzaagmolens migratie in de hand werkte. Mensen met onvoldoende gronden konden er als arbeider aan de slag. In de bevolkingstelling van 1772 van Molendorp staat

⁸⁴ RAB, Parochieregisters – Bredene, 1760 – 1794. Overzichtstabellen met data zijn ingesloten in het deel bijlagen.

⁸⁵ DE CUYPER, S. *Mobiliteit op het Oost-Vlaamse platteland in de achttiende en negentiende eeuw*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Gent, 2008, p. 13 – 17.

⁸⁶ MOCH, L.P. *Moving Europeans, Migration in Western Europe since 1650*. Indianapolis, 1992, p. 64.

genoteerd uit welke parochie de betreffende persoon afkomstig was. Van deze migratie kan gezegd worden dat ze hoog was kort na de oprichting van de Compagnie, maar vanaf dan afkalfde: van 1795 is vast te stellen dat vele inwoners geboren zijn in Molendorp zelf.

Tabel 2 toont aan dat het merendeel van de gezinshoofden van Molendorp afkomstig was uit het nabijgelegen Oostende. Slechts een vijftal inwoners waren afkomstig uit de Verenigde Provinciën. Dertien inwoners waren voorheen inwoners van kleine parochies in de ruime omgeving van Molendorp.

Deze tabel leert dat de economische migratie rond 1772 naar Molendorp beperkt was. In deze periode steeg voor het eerst het aantal geboorten boven het aantal geboorten in Bredene, wat tevens een stijging van het bevolkingsaantal kan veronderstellen. De Compagnie had een aantrekking op arbeiders buiten de regio, maar een diepgaande analyse van de bedrijfsstructuur – wat later uitgebreid zal bestudeerd worden – toont aan dat de migranten afkomstig uit verre gebieden vermoedelijk de geschoolde werknemers van de Compagnie waren, en deze waren beperkt qua aantal.

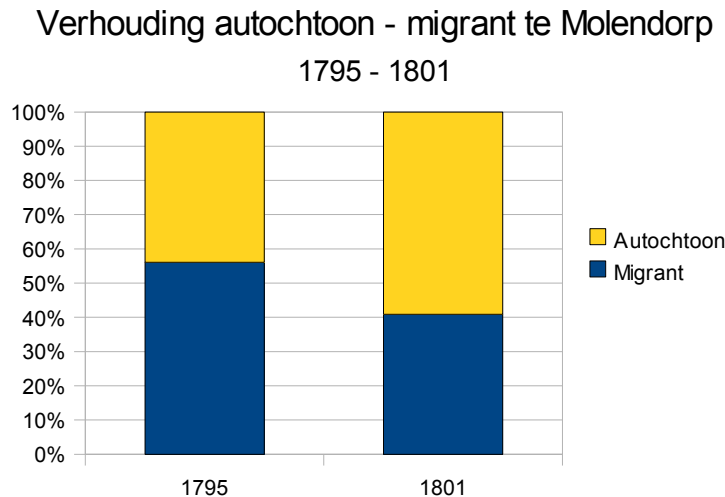
Tabel 2: Afkomst van de inwoners van Molendorp in 1772.⁸⁷

Afkomst	Aantal
Oostende	23
Breedene	8
Lillo (Antwerpen)	3
Middelbourg	2
Leffinghe (Middelkerke)	1
Snaeskercke (Middelkerke - Gistel)	1
Oudenbourg	1
Willebroucke (Antwerpen)	1
Ysendick (Terneuzen - Zeeland)	1
Gent	1
Zierickzee (Oosterschelde)	1
Hollandois	1

⁸⁷ RAB – TBO 156, 107 Bevolkingstelling 1748; INV 156, 107 Bevolkingstelling 1772; INV 30/28, 275 Bevolkingstabellen 1796 tot 1815.

Uit de telling van 1795⁸⁸, die 99 inwoners boven de 10 jaar en 43 onder de 10 jaar telt, kan opgemaakt worden hoeveel van de volwassen mannen naar Molendorp waren gemigreerd. Dit kan vergeleken worden met gegevens van de telling van 1801.

Grafiek 15: Verhouding autochtoon – migrant te Molendorp, 1795-1801.⁸⁹

Ongeveer 37 personen waren in de loop van hun leven naar Molendorp komen wonen. De meesten hadden een gezin zodat hun kinderen – in 1795 velen met de leeftijd rond de 20-25 – geregistreerd werden als 'natijf', in de grafiek aangeduid als autochtoon. De komst van de Compagnie had dus een invloed op migratie richting Molendorp, maar zoals de telling van 1772 aantoonde had de Compagnie vooral aantrekking op werknemers uit de directe omgeving. De dalende trend, feitelijk beginnend in 1772 wanneer bijna 100% migrant was te Molendorp, zet zich door tot aan het begin van de negentiende eeuw. Dit toont aan dat in de beginperiode de Compagnie een sterke aantrekking had, maar dat eens de arbeidsplaatsen ingevuld waren, de economische migratie beperkt was.

De telling van 1795 geeft ook de beroepen weer van de volwassenen, maar daar zal in de bedrijfsanalyse dieper worden op ingegaan.

⁸⁸ RAB, Gemeentearchief Bredene, 275.

⁸⁹ RAB, Gemeentearchief Bredene, 275.

Aan de hand van de bedrijfsanalyse, kan echter wel gesteld worden dat er veel seizoensarbeid gebeurde op de molens. Een beperkte migratie, op korte afstand, in functie van de seizoenen is niet uitgesloten bij het bestuderen van de rekeningen.⁹⁰

Concluderend kan over de demografische evolutie binnen Molendorp gesteld worden dat het aantal geboorten duidelijk hoger lag tegenover het landbouwdorp Bredene, dat ten opzichte van Kust-Vlaanderen geen uitzondering vormt. De huwelijken kenden geen substantiële verschuiving door de gewijzigde economische omstandigheden in Molendorp. Dat de meeste huwelijken op dinsdag plaatsvonden kan wijzen op een bepaalde consensus tussen de boeren, de Compagnie en de pastoor. Omtrent migratie is vast te stellen dat er wel degelijk migratie was richting Molendorp, maar voornamelijk in de beginperiode van de Compagnie. Later werd de arbeidsreserve aangelegd door de kinderen van de migranten.

⁹⁰ SPANHOVE, L. *Een demografische studie van het platteland omheen Brugge in de 18e eeuw (1725-1795)*. p. 122.

Bedrijfsstructuur van de Compagnie

Arbeid op het emplacement

In de Inventaris van het Ambacht Assenede bevindt zich een bundel met daarin de 'Staten van leveringen en arbeid verricht voor de Compagnie van Zaagmolens, februari – juli 1761'⁹¹ Deze unieke bundel omvat een miniem deel van het bedrijfsarchief van de Compagnie. Dat archief werd gedacht verloren te zijn gegaan. Hoewel deze bundel slechts een korte periode omhelst – slechts enkele maanden kunnen worden gereconstrueerd – kunnen er interessante vaststellingen gemaakt worden aan de hand van diverse rekeningen.

In deze uiteenzetting zal gepoogd worden de structuur van het bedrijf inzichtelijk voor te stellen. De nadruk zal daarbij komen te liggen op drie samenvattende rekeningen die alle uitgaven en inkomsten van de maanden februari, maart en april 1761 weergeven. De gehanteerde leidraad is productie: wie produceert wat en voor wie? In eerste instantie zullen de producenten – en al wie en wat noodzakelijk is om dat vlot te laten verlopen – bestudeerd worden. In een tweede luik zullen de kopers van de producten, het gezaagd hout, in kaart gebracht worden.

Eerder werd reeds aangehaald dat de windmolens volop konden werken in de herfst en in de winter. Vanaf maart en april neemt de windkracht af, wat zeker een impact had op de productievolumes. Het jaar 1761 betekende een sleutelmoment in het bestaan van de Compagnie: na de moeilijke oprichtingsjaren kon, door inbreng van nieuw kapitaal, het bedrijf herademen.

Op het molenemplacement was een velerlei aan diverse arbeid noodzakelijk om de productie vlot en efficiënt te laten verlopen. De documenten maken gewag van de molenaars, timmerlieden, arbeiders – gaande van de reparatie van de dijken tot het transporteren van hout, 'chauwers' die het hout op de site zelf verplaatsten, smeden en zeilmakers.

Over de molenaars zijn er in de bundel diverse beschrijvingen met bijvoorbeeld als titel 'Staet van de Zaeghers in de Maent maert 1761'. Dit document, dat eerder reeds

⁹¹ RAG, Inventaris van het archief van het Ambacht Assenede, 161.

werd aangehaald, geeft de aanwezige molens weer, de molenaar en de kostprijs voor de productie van die maand.

De molens bleken steeds genaamd naar adellijke figuren. Enkele van deze figuren hadden overigens een rol gespeeld in de totstandkoming van de Compagnie. Het geeft echter duidelijk aan wie de beschermheren van de Compagnie waren: de Oostenrijkse overheid die via het eerder besproken octrooi de Compagnie zekerheid kon bieden. Zowel de zoon, de vrouw als Graaf Cobenzl zelf werden geëerd met een molennaam. Hertog Karel van Lotharingen, de landvoogd van de Zuidelijke Nederlanden onder de Oostenrijkers, die eveneens een molen naar zich genaamd kreeg, bracht zelfs een bezoek aan de Compagnie, in september 1752. Hij deed van dit bezoek verslag aan de keizerin Maria-Theresia.⁹² De hertog legde tijdens dat bezoek de eerste steen van 'Den Veermolen'.

⁹²ARA, CAPB 407, Verslag van Karel van Lotharingen aan Marie-Theresia.

Afbeelding 4: Staet Zagers van der maent april 1761.⁹³

Staet vande Zaeghers inde Maent April 1761

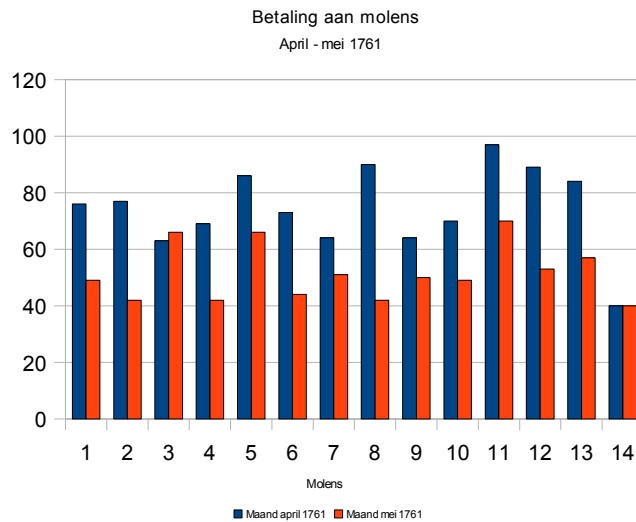
	<i>Naemen vande Molens</i>	<i>Naemen Der Zaeghers</i>	<i>Gulden</i>	<i>Schillingen</i>
1	<i>Prins Charles</i>	<i>Jacobus Hendriex</i>	76	15 3
2	<i>De Coninginne</i>	<i>Jean Rombaut</i>	77	16 3
3	<i>Den Keijser</i>	<i>Jan Van Wijk</i>	63	12 9
4	<i>D. hertogh Carolus</i>	<i>Adriaen Van loo</i>	69	4 0
5	<i>D. hertogh Leopoldus</i>	<i>Nicolaus Vandijk</i>	86	0 3
6	<i>D. Marquis Batta</i>	<i>Jacobus Van Beele</i>	78	0 6
7	<i>D. prinses Royalle</i>	<i>Johans Weeseboels</i>	64	3 6
8	<i>D. Staet van Vlaend.</i>	<i>Pieter vander beele</i>	90	13 0
9	<i>D. hert. marianne</i>	<i>Pieter Beijens</i>	64	7 6
10	<i>D. hert. Elisabeth</i>	<i>Joseph flochman</i>	70	19 0
11	<i>D. Graef Cobenzl</i>	<i>Thomas Beele</i>	97	15 6
12	<i>D. Grafinne</i>	<i>Vincent Baert</i>	89	7 6
13	<i>D. Jong. Graef Cobenzl</i>	<i>Pieter Hendriex</i>	84	7 6
14	<i>Den Veermolen</i>	<i>Jan Hendriex</i>	28.0.0	} 40.10.0
		<i>Jan de lombe</i>	12.10.0	
<i>Molendrop den 30^{en} april 1761</i>			<i>Bedraagt in totaal 1048 130</i>	
<i>Jean Rombaut</i>				
<i>Opst voor den vijftien ten aente van gulden bestreeft fluyver conform de notitie vanden daer van onderhande, om vande hende</i>				

In deze oplijsting zijn ook de verschillende molenaars, ofwel de 'Naemen der Zaeghers', te onderkennen. Er kan verondersteld worden dat zij de verantwoordelijke waren van de molen. Zij hielden de wieken draaiende en zaagden de stronken. Maar zoals eerder reeds aangehaald, is het bemannen van een molen door één iemand onmogelijk. De kans lijkt dan ook groot dat zij onder zich nog diverse arbeiders hadden. Dat kan evenwel niet uit deze lijst opgemaakt worden.

⁹³ RAG, Inventaris van het archief van het Ambacht Assenede, 161.

In de derde kolom staan de uitbetalingen die gedaan werden door de Compagnie aan de molenaars. Deze bedragen variëren per molen, maar ook in de tijd.

Grafiek 16: Uitbetaling molens, april-mei 1761.⁹⁴

1. Prins Charles
2. De Coninginne
3. Den Keyser
4. Den Hertogh Carolus
5. Den Hertogh Leopoldus
6. Den Marquis Botta
7. Den Prinsces Royale
8. Den Staet van Vlaenderen
9. Den Hertoginne Marianne
10. Den Hertoghinne Elisabeth
11. Den Graef Cobenzl
12. De Gravinne
13. Den Jongen graef Cobenzl
14. Den Veermolen

In een grafiek uitgetekend valt vast te stellen dat de inkomsten per molen met meer dan één derde konden variëren per maand. Algemeen was de maand mei van 1761 minder opbrengend, wat aantoont dat sterke fluctuaties op jaarbasis mogelijk zijn. Door de beperktheid van de bron is het echter niet mogelijk een volledig jaar te reconstrueren. Aan te nemen valt dat april de laatste maand met stevige wind was voor het molenseizoen. Vanaf de herfst werd de wind opnieuw feller.

Aan de hand van deze lijst is het ook niet op te maken hoeveel dagen per maand er door de molenaars gewerkt werd. Vermoedelijk werd er, gezien de afhankelijkheid van de wind, bijzonder hard gewerkt tijdens dagen met strakke wind.⁹⁵ Op andere dagen, wanneer de wind minder fel waaide, was het werk mogelijk beperkt tot kleine herstellingen en onderhoud van de molen.

⁹⁴ RAG, Inventaris van het archief van het Ambacht Assenede, 161.

⁹⁵ Het volstaat niet om goede wind te hebben om een houtzaagmolen in werking te laten treden. De houten binnenstructuur en de verbindingselementen maken dat het geheel een enorm gewicht heeft en een strakke wind nodig is.

De organisatie van de arbeid rond de molens was dus vermoedelijk de volgende: de Compagnie stelde molenaars aan, die door hen werden betaald. De betaling gebeurde volgens productie en was dus onderhevig aan veranderingen. Mogelijk moest de molenaar op zijn beurt nog een reeks arbeiders betalen. Dit lijkt meer waarschijnlijk wanneer we de bedragen bestuderen. Deze liggen erg hoog. 'De Staet van Vlaenderen' werd in de maand april met meer dan 90 gulden vergoed. In verhouding met de andere lonen, zowel op het emplacement als daarbuiten – waar later uitgebreid op wordt teruggekomen – ligt dit zodanig hoog dat er vermoedelijk meerdere mensen van werden betaald.

Om een molen te bemannen waren naast de molenaar nog een viertal knechten nodig. Zowel om het hout te versleuren, als het bedienen van de zaagbladen – de achtkant had tot drie zaagbladen – en het kruien van de molen waren verschillende arbeiders nodig. In de veronderstelling dat enkel de molenaar meer betaald werd dan de gemiddelde ongeschoolde knecht, kunnen we de lonen van zowel de molenaar als de knechten herberekenen.⁹⁶

Als voorbeeld nemen we 'Den Keyser', omdat deze relatief constant blijft gedurende de twee bestudeerde maanden. Aan de molenaar wordt ongeveer 65 g. uitbetaald. In de veronderstelling dat de molenaar evenveel verdient als een timmerman, schommelt zijn loon rond de 25 g. Blijft er nog 40 g. over om de knechten mee te vergoeden: mogelijk verdienen zij slechts 10 g. per maand. Het lijkt er dan ook op dat ofwel de knechten een jonge leeftijd hadden, ofwel tot het gezin behoorden. Het is niet mogelijk dat de knechten rechtstreeks werden betaald door de Compagnie, omdat daarvan geen sprake is in de boekhouding. De bevolkingstelling van 1795 geeft aan dat vele zonen binnen een gezin werkten op de molen waarvan vader molenaar was. Slechts enkele uitzonderingen geven een ander beroep weer: visser of timmerman. Het lijkt er dus op dat de nodige knechten afkomstig waren uit het gezin zelf.

De onkosten die door de molenaars gemaakt werden om de molens te onderhouden staan uitgeschreven in een andere rekening binnen dezelfde bundel. De werken aan de molens werden uitgevoerd door timmerlieden en smeden in dienst van de

⁹⁶ Een ongeschoolde knecht had recht op 14 st. per dag. Maandelijks is dat goed voor 17,5 g. als er 25 dagen gewerkt zijn. Dit bedrag geldt voor één knecht.

Compagnie. Voor dezelfde maanden maart en april kunnen de uitbetalingen worden gereconstrueerd.

Tabel 3: Uitbetalingen timmerlieden April 1761.⁹⁷

Naam	Gewerkte dagen	Dagloon	Totaal
Johannes Priem	24	22 stuivers	26 g. 19
Maghil Wittebrodt	25	22 stuivers	27 g. 10
Christian Vyncke	24	20 stuivers	24 g. 0
Joseph Lievens	16	20 stuivers	16 g. 10
Johannes Peere	25	20 stuivers	25 g. 0
Adriaen Moens	21	20 stuivers	20 g. 15

De Compagnie had klaarblijkelijk zes timmerlieden in dienst. Op de site was voldoende werk om deze de hele maand rond, en vermoedelijk het hele jaar door, naar werk te betalen. Niet alleen de molens maar ook de vele gebouwen op het emplacement vereisten onderhoud. Het dagloon lag hoog, maar niet gelijk, wat laat veronderstellen dat deze mensen gespecialiseerde vakmensen waren met scholing.

Het verplaatsen van het hout op de site zelf gebeurde door de 'chauwers' of de 'aennemers der transport'. In deze rekeningen staat de naam van een arbeider geschreven, maar ook duidelijk aangegeven dat hij niet alleen werkte: bijvoorbeeld 'Carel Pinceel en cons.' Deze lijsten van betaling, beschikbaar voor de maanden april en mei 1761, zijn opgesteld volgens de verrichte arbeid. In plaats van een dagloon werd hier een stukloon uitbetaald. Uit de uitbetalingen kan opgemaakt worden dat 'chauwers' per maand tussen de 30 en de 40 gulden konden verdienen. Het is echter onmogelijk te zeggen hoeveel mensen exact van dit loon werden betaald. Ter vergelijking van andere ongeschoolde arbeidskrachten, kan verondersteld worden dat de chauwers maandelijks ongeveer 16 gulden verdienden. Elke arbeider terug te vinden in de rekening, had minstens nog één knecht onder zich. Dit zou betekenen dat er een tiental chauwers werkten op de molens.

⁹⁷ RAG, Inventaris van het archief van het Ambacht Assenede, 161. In de bijlagebundel zijn afbeeldingen van deze rekening opgenomen.

Bij het analyseren van de namen van de 'chauwers' valt op dat ze vaak voor uiteenlopende taken werden ingezet. Een kleine rekening betaalde eenzelfde Carel Pinceel uit om 'naer oostende' te gaan. Hiervoor ontving hij een dagloon van 14 stuivers. Op diezelfde rekening staat een zekere Johannes Corijnsens die – tegen hetzelfde dagloon – 24 dagen werkte als zeilmaker. Op de wieken van de molens werden grote zeilen gehangen om meer raakvlak tegen de wind te hebben, waardoor meer kracht werd opgewekt. Deze zeilen waren echter onderhevig aan de natuurelementen waardoor reparatie vaak nodig was.

Een andere rekening, van 30 april 1761, geeft alle arbeiders weer die voor de Compagnie werkten. Opnieuw duikt Carel Pinceel daarin op. De rekening vermeldt niet waarom de arbeiders werden vergoed, maar door de lage bedragen lijkt het alsof het gaat om een verzameling kleine opdrachten. Alle verloningen worden berekend aan de hand van een dagloon van 14 stuivers.

Diezelfde arbeiders komen voor op een betaling van februari 1761. Onder andere Carel Pinceel hielp mee bij de reparatie van de dijk aan het kanaal Legillon. Bij deze werken hielpen ook timmerlieden: onder andere Christian Vyncke, die in tegenstelling tot de gewone arbeiders 18 stuivers werd betaald.

Belangrijke vakmensen werkzaam op de molens waren de smeden. Uit de rekening valt op te maken dat zij een substantiële kost betekenden. In maart 1761 betaalt de Compagnie ongeveer 99 gulden uit aan de smeden. Ook in hun geval wordt niet aangegeven met hoeveel men was. Hun functie was in ieder geval van belang. Belangrijke verbindingsonderdelen moesten in de smidse gemaakt worden. Deze zijn complex en onderhevig aan slijtage. Bovendien dienen de zaagbladen geregeld geslepen te worden. Het is echter niet duidelijk wat allemaal concreet tot het takenpakket van de smid behoorde. Het lijkt er echter op dat zij een of ander vorm van scholing hadden genoten. In dat geval kunnen zij vergeleken worden met de timmerlieden. Deze hadden een maandelijkse verloning schommelend rond de 25 gulden. Dit zou betekenen dat op de Compagnie een viertal smeden werkzaam waren.

Vergelijken we deze cijfers van de Compagnie met algemene cijfers van Vlaanderen uit dezelfde periode, dan kan vastgesteld worden dat de arbeid op de molens

iets beter betaald werd dan landarbeid: cijfers van Vandenbroeke spreken over een gemiddeld loon rond 1761 van 12 stuivers per dag. Het loon van een linnenwever lag hoger: opnieuw rond 1761 schommelde dit rond de 18 stuivers.⁹⁸ Een maandloon, met 25 gewerkte dagen, zou dan 22,5 g. bedragen wat tot dezelfde orde van grootte behoort als het loon van een timmerman.

Deze lonen zijn echter conjunctuurgevoelig. Tegen het begin van de 19de eeuw is het loon van een linnenwever gedaald tot 10 stuivers per dag. De gevoeligheid van lonen op de Compagnie kan door de beknoptheid van de bronnen niet gereconstrueerd worden, maar er kan wel verondersteld worden dat ook die lonen onderhevig waren aan de economische conjunctuur. De lonen voor de ongeschoolde arbeiders in de besproken periode waren in verhouding met de lonen elders in Vlaanderen.

Eerder werd aangehaald dat het dagelijkse bestuur op de Compagnie in handen lag van een boekhouder, aangesteld door de directeurs. Alle rekeningen werden met Frans Merx ondertekend. Naast Frans Merx was er nog een zekere 'baes Pauwels' aanwezig op de site. Zijn functie wordt door Heirwegh omschreven als 'meester-molenbouwer' en is aangetrokken door de directie vanuit de Verenigde Provinciën.⁹⁹ Hij verdiende ongeveer 50 gulden per maand. Merx had een loon van 33 gulden per maand. Dit toont aan dat de grootste invloed op de site zelf lag bij de molenaars én bij de de molenbouwer.

Een andere interessante vermelding in de rekeningen is deze van een 'sergeant en 13 man'. Maandelijks wordt aan hen eenzelfde bedrag van 11 gulden uitbetaald. In verhouding tot de andere werknemers ligt deze som – voor 14 man – betrekkelijk laag. Mogelijke hypothese is dan ook dat deze mensen instonden voor de veiligheid in een ruimer gebied en hiervoor een vergoeding vroegen.

Voorgaande schets probeert een inzicht te geven in de arbeidsorganisatie en verloning op de molens. Geschoolde arbeiders met een specifieke specialisatie – molenaars, timmerman, smid – had een vaste taak. Toch werden arbeiders zonder echte specialisatie

⁹⁸ VANDENBROEKE, Ch. 'Leefbaarheid van het platteland in Vlaanderen, 15de – 19de eeuw' In: Bijdragen tot de Geschiedenis, 64(1981), afl. 3 – 4, pp. 131 – 167. Op cit.: p. 138.

⁹⁹ HEIRWEGH, J.-J. "Une société par actions dans les Pays-Bas autrichiens. La compagnie des moulins à scier bois près d'Ostende." p. 143.

geregeld elders ingezet. Waar geen uitsluitel over valt te geven is het aantal mensen dat nu echt werkzaam was binnen het bedrijf. Dit doordat de overgebleven documenten niet steeds even duidelijk zijn over wie nu precies welk werk uitvoerde. De som van alle vernoemde arbeiders is uitgeschreven in de tabel.

Tabel 4: Arbeidsplaatsen Compagnie 1761.¹⁰⁰

Molenaars	Timmerlieden	Chauwers	Smeden	Zeilmaker
14	6	10	4	1

In de veronderstelling dat een molenaar onmogelijk alleen een molen kon laten werken, maar dat hiervoor ongeveer vier knechten nodig waren, moet verondersteld worden dat hieraan nogmaals 40 à 50 arbeiders moeten worden toegevoegd. Dat brengt het totaal op 75 arbeiders.

De bevolkingstelling van 1795 geeft relatief gedetailleerd het type werk dat een inwoner van Molendorp deed weer. Latere tellingen, onder andere van het jaar X, omschrijven alle mannen als 'ouvriers', waardoor een echte analyse onmogelijk wordt. Zetten we de gegevens van 1795 uit in een tabel, dan krijgen we het volgende resultaat.

Tabel 5: Arbeidsplaatsen Compagnie 1795.¹⁰¹

Molenaars	Knecht	Timmerlieden	Arbeider	Zeilmaker	Briefdrager	Smid
20	6	4	2	1	1	1

In tegenstelling tot wat uit de rekeningen blijkt, wordt in de tellingen wél gewag gemaakt van knechten. Bovendien zijn er meerdere molenaars dan er molens zijn, wat betekent dat er meerdere arbeidskrachten per molen zijn. Het aantal timmerlieden is over een periode van dertig jaar afgenomen. Mogelijk is dit te verklaren doordat er geen nieuwe molens meer worden gebouwd. Opvallend is dat er in de telling van 1795 niet gesproken wordt over 'chauwers'. Wie deze taak op zich nam, kan niet uitgemaakt worden. Mogelijk

¹⁰⁰ RAG, Inventaris van het archief van het ambacht Assenede, 161. Tabel opgesteld aan de hand van de rekeningen.

¹⁰¹ RAB, Gemeentearchief Bredene, 275-278. Tabel opgesteld aan de hand van de bevolkingstelling van 1795.

behoorde dat tot het takenpakket van de knechten en de arbeiders. Het aantal smeden is fors ingekrompen: van 4 naar 1. De telling spreekt wel over 'baes smid', wat kan betekenen dat er nog steeds meerdere smeden werkzaam waren. Het precieze aantal is niet te achterhalen. De directeur en de onderpastoor werden niet in de tabel opgenomen, maar zijn wel opgenomen in de telling.

Wat de telling van 1795 duidelijk aanstipt, is de rol van de kinderen. Vele molenaars hadden in 1795 kinderen rond de leeftijd van 20 jaar. Deze werden ingeschakeld in het productieproces. Slechts enkele kinderen werkten elders als visser of als timmerman.

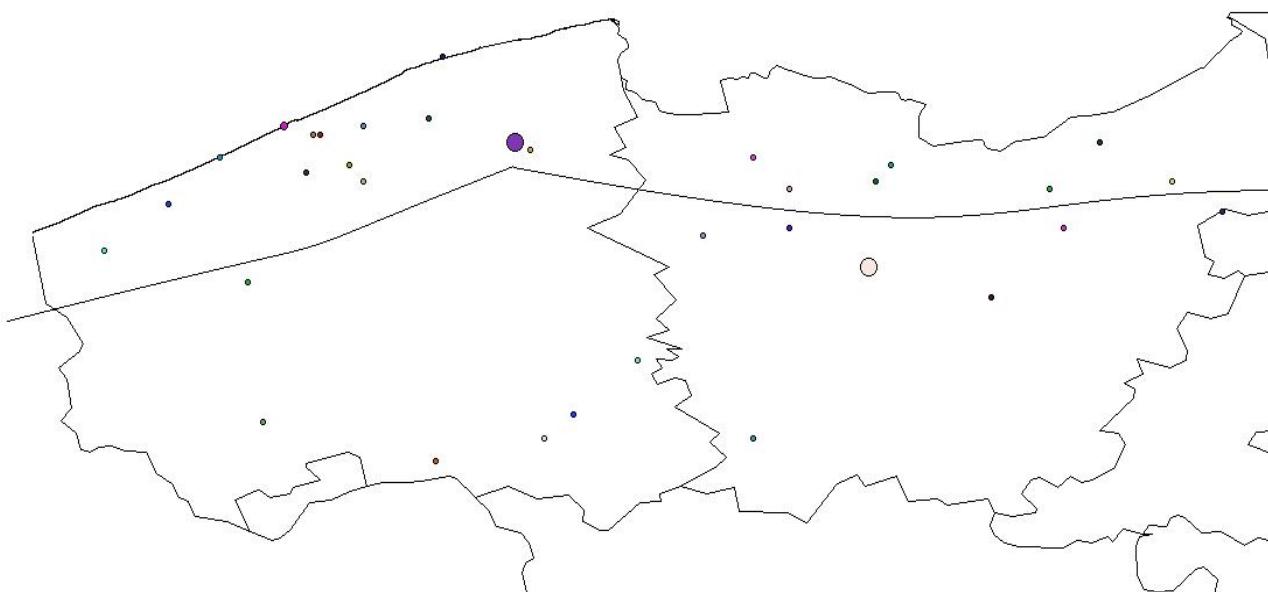
De analyse van de migratie toonde eerder aan dat kort na de oprichting van de Compagnie velen rond het emplacement kwamen wonen. Na enkele jaren kwam deze stroom tot stilstand. In de beginfase, ruwweg rond 1761, werkte men vermoedelijk met volwassen arbeiders, die deels in de rekeningen werden vermeld. Naarmate de molenaars en andere geschoolde arbeidskrachten op de molens hun kinderen ouder werden, werden zij ingeschakeld in het productieproces. In totaal zijn er in 1795 17 volwassen mannen woonachtig te Molendorp die er ook geboren zijn. Opgeteld met de overige arbeiders, komt dit op 64 werkkrachten – uitgezonderd de onderpastoor en de directeur. De overige werkkrachten zijn vermoedelijk afkomstig uit de nabije omgeving en werkten als seizoensarbeider op de molens.

Wanneer het molenseizoen in functie van het landbouwseizoen wordt geplaatst, dan blijkt duidelijk dat één arbeider mogelijk zowel op de molens werkte, in de herfst en winterperiode, én op het land, in de zomerperiode. Deze seizoensarbeiders blijken zowel in 1772 als in 1795 noodzakelijk om voldoende arbeidskracht te voorzien, dus het lijkt een plausibele these. Bovendien verklaart het ook waarom de tellingen niet blijken te kloppen: deze mensen staan mogelijk geteld in hun dorp van afkomst, bijvoorbeeld Bredene. De these toetsen is echter een complexe onderneming: de tellingen spreken immers vaak over arbeider of knechten, zonder verder te specificeren. Verder dan een veronderstelling kan dan ook niet gegaan worden.

Productie in & voor Kust-Vlaanderen

Naast de producenten zijn er de kopers van de gezaagde stronken. Aan de hand van dezelfde rekeningen van 1761 kunnen de kopers van hout in de maanden februari, maart en april in kaart gebracht worden.

Kaart 4: Kaart leveringen 1761.¹⁰²

De afgrenzingen van het sociaal-agrosysteem tussen Kust-Vlaanderen en Binnen-Vlaanderen werd op de kaart aangebracht. Enkele vaststellingen kunnen hieruit gemaakt worden. Vooreerst bedroeg het totaal aantal leveringen in de besproken periode 24070 g. Ten opzicht van de totale kosten in diezelfde periode is dit een enorm bedrag. Het doet dan ook vermoeden dat in de maanden maart en april veel hout werd afgeleverd dat doorheen het jaar gezaagd werd. In een korte rekening van februari 1761 wordt namelijk slechts om 6982 g. afgeleverd.

De voorname klanten van de Compagnie waren grote afnemers die voornamelijk gelegen waren in Kust-Vlaanderen. Eerder werd de specifieke eigenheid van Kust-Vlaanderen uiteengezet met daaraan gekoppeld de sociale organisatiestructuur. Kust-Vlaanderen, met een commerciële bedrijfseconomie, had voornamelijk grote boerderijen

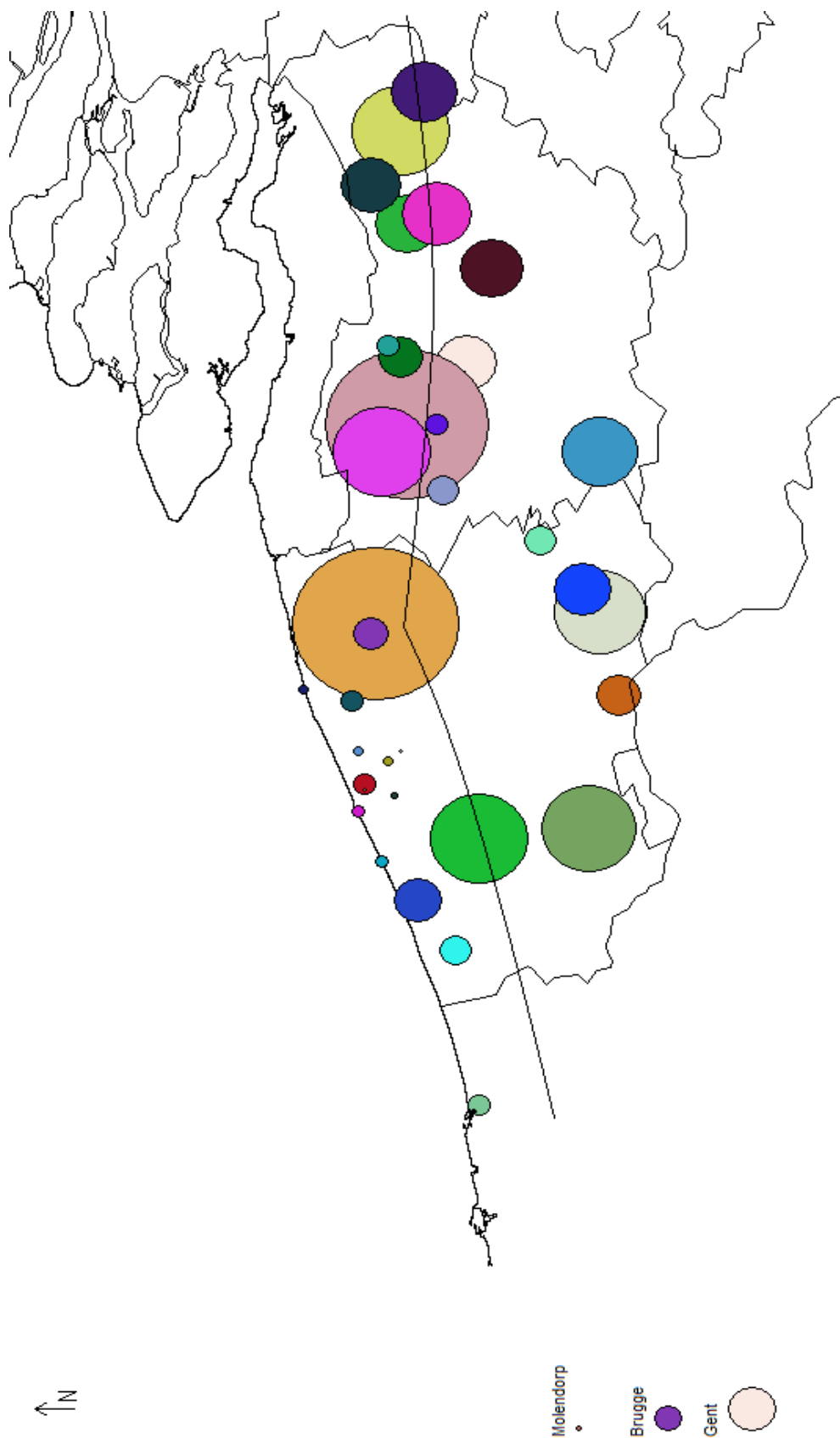
¹⁰² RAG, Inventaris van het archief van het Ambacht Assenede, 161. Zie Bijlage IV voor een lijst van alle dorpen.

en een meer open landschap. De splitsing van de percelen kon hier geen ingang vinden door de ecologische druk van de zee op de polders: het onderhoud van dijken en kanalen werd te duur voor te kleine boerderijen.

Grote hoevees vroegen grote leveringen hout. Kleinere boerenbedrijven konden zich – zo blijkt voor deze periode – moeilijker hout van de Compagnie aankopen. Opvallend is dat sommige kopers tweemaal grote bestellingen plaatsen. In Steenbrugge, op een boogscheut van Brugge, werd tot tweemaal een erg grote levering gedaan. Ook plaatsen als Lokeren en Eeklo waren grote klant.

Voornamelijk binnen de steden deed de Compagnie vele kleinere leveringen. Brugge, Gent en Oostende zijn hiervan duidelijke voorbeelden. De poging van de Compagnie om ook in Brabant vanaf 1760 houtzaagmolens in te planten – zoals in de inleiding werd geschetst – kan duiden op een bewuste politiek om meer aan steden te kunnen leveren. Niet enkel Antwerpen, maar ook Mechelen, Brussel en Leuven zijn gelegen in Brabant. Anderzijds waren er op het platteland minder mogelijk klanten. Het potentieel van de Compagnie in Brabant lag anders en kan mogelijk verklaren waarom het aantal molens daar beperkt is gebleven.¹⁰³

¹⁰³ COUSAERT, B. *Notaris in de 18de eeuw: notaris Van Doorne en de Compagnie van de Houtzaagmolens, 2de helft 18de eeuw.*

Kaart 5 : Gemiddelde aankoop hout, geografisch uitgetekend. Periode maart-april 1761.¹⁰⁴

¹⁰⁴ RAG, Inventaris van het archief van het ambacht Assenede, 161. Uitgetekend aan de hand van GIS-software. Lijst van alle dorpen is ingesloten bij de bijlagen.

In 1752 werden diverse handelaars via wie orders bij de Compagnie konden geplaatst worden opgesomd.¹⁰⁵ Elk van deze handelaars – Guillaume Fournier te Brussel, Philippe Mannens te Gent, Robert Walderavens te Brugge, Jean-Martin Smets te Antwerpen en Judocus van Iseghem te Oostende – waren tevens aandeelhouder van de Compagnie. Opvallend is echter dat in februari-april 1761 geen leveringen meer plaatsvonden voor de steden Brussel en Antwerpen. Zowel de aanwezigheid van de windmolens te Brabant als de enorme moeilijkheid het hout vanuit Bredene te verdelen over heel de Zuidelijke Nederlanden laten vermoeden dat het aantal leveringen naar Brabant werd afgestompt.

Een van de dorpen waar de Compagnie leverde, was Houtave. Hoewel het om slechts een beperkte levering ging, ter waarde van 162 g., is het interessant het beeld van Kust-Vlaanderen met zijn overwegend grote hoeves te toetsen. De demografische studie van Spanhove, die eerder reeds werd aangehaald, gaat in op de omvang van de bedrijven te Houtave in het jaar 1748.¹⁰⁶ Dit dorp had een inwonersaantal van 434, waarvan 90 volwassen mannen als arbeider te werk gesteld waren. Het aantal rijke gezinnen, woonachtig op grote hoeves, bedroeg 44. Het beeld dat velen als arbeider te werk gesteld waren op hoeves lijkt hierdoor bevestigd. Er zijn namelijk relatief veel hoeves ten opzichte van het aantal arbeidende inwoners.

De analyse van de rekeningen moet echter met het nodige voorbehoud worden benaderd. Vooreerst is, zoals gesteld, de bestudeerde periode bijzonder kort. Het behelst slechts twee maanden van het jaar 1761. Dit is problematisch om extrapolaties mogelijk te maken. Het bronnenmateriaal is echter te beperkt in de tijd om de analyse verder uit te breiden. Niet alle dorpen konden worden geïdentificeerd: soms wordt melding gemaakt van levering aan een schip of enkel aan een persoon, zonder vermelding van plaats. In totaal gaat het om 5000 g. wat een substantiële hoeveelheid is op het totaal van 24070 g. Het is dus nodig de cijfers met het nodige voorbehoud te benaderen.

¹⁰⁵ COUSAERT, B. *Notaris in de 18de eeuw: notaris Van Doorne en de Compagnie van de Houtzaagmolens, 2de helft 18de eeuw*. p. 60.

¹⁰⁶ SPANHOVE, L. *Een demografische studie van het platteland omheen Brugge in de 18e eeuw (1725-1795). Bijlagen*. Deel II, p. 60.

Bovendien was het jaar 1761 een sleuteljaar in de geschiedenis van de Compagnie. Na de moeilijke opstart, leek het erop dat het bedrijf een goede doorstart kon maken. Dit maakt het moeilijk om ten opzichte van voorgaande en volgende jaren conclusies te trekken.

Daartegenover staat dat de gebruikte bronnen een inkijk kunnen geven in de organisatie van de Compagnie, de arbeidsposten, de lonen en de relatie tot de omgeving rond het emplacement.

Van molenaarsgezin tot migrant: de familie Wesepoel

Ter illustratie van de leefomstandigheden op de molens, waar de bronnen weinig informatie over geven, kan het verhaal van de molenaar Johannes Wesepoel verteld worden. Op treffende wijze kunnen we als lezer de – moeilijke – omstandigheden beter begrijpen. Ter kadering van dat verhaal, zijn enkele inleidende beschouwingen noodzakelijk.

In 1758 werd naar de bisschop van Brugge een request verstuurd door de directie van de Compagnie met de vraag een kapel op te richten in Molendorp. In 1763 stuurt de bisschop een reglement door dat de relaties tussen de parochiekerk van Bredene, met een pastoor, en de kapel te Molendorp, met een onderpastoor, moet regelen.¹⁰⁷ Dit reglement bevat enkele interessante elementen.

Ten eerste vermeldt het dat een apart doopregister moet worden bijgehouden. Dit register werd eerder reeds gebruikt in de demografische analyse van Molendorp en Bredene. Ten tweede wordt door de bisschop het gebied van Molendorp, het actieterrein van de onderpastoor, beschreven. Ten derde werd de kapel op aanvraag van de directie van de Compagnie gebouwd, maar dat betekende ook dat de Compagnie moest instaan voor het onderhoud van de onderpastoor: “Voor het verrichten der voornoemde diensten sal den meer geseijden Heer onderpastoor in Molendorp resideerende boven de competentie van vier honder guldens, woonste en brandthout door de geseijden directeurs beloofte.”¹⁰⁸

¹⁰⁷ RAG TBO 156 107; Reglement. Zie bijlage II voor de transcriptie van dit reglement.

¹⁰⁸ RAG TBO 156 107; Reglement

Een ander element, dat in het reglement wordt uitgeklaard, is de organisatie van de armenkas. In de kapel van Molendorp moet voor de armen rondgegaan worden. Deze gelden, afkomstig van de gelovigen in Molendorp, moeten dienen voor de armen van Molendorp. In de praktijk is het echter vast te stellen dat over de armenkas veel discussie bestond. Tot 1770 werden er echter geen omhalingen georganiseerd. De organisatie ervan stuitte namelijk op verzet van de directie van de Compagnie. Een brief uit 1770 van de pastoor van Bredene blijkt duidelijk dat de directie, met als reden dat zij betalen voor de kapel, geen omhaling willen. De Compagnie ondersteunt namelijk zelf de armen: “de directeurs van de Molens voorsien aen hunne arme werklieden voor soo lanck als sy op de Molens wercken”.¹⁰⁹ De pastoor wijst er echter op dat, van het moment dat de arme werklieden niet langer 'op de molens' werken, zij niet langer steun krijgen en dit een bijzondere last veroorzaakt op de de armenkas van Bredene, waar zij dan afhankelijk van worden.

Om dit probleem op te lossen stelt de pastoor van Bredene voor om een dischmeester uit zijn parochie te laten omgaan in de kapel van Molendorp om zo te kunnen achterhalen of de gelovigen willen bijdragen tot de kas, wetende dat hun directie tégen de omhaling was.

Een interessant document om dit verder te duiden, is een briefwisseling geschreven in 1771 tussen de dischmeester van Bredene en Molendorp. Deze van Molendorp is ondertekend door Emmanuel Hintjens. Dat kan met zekerheid gezegd worden, want in januari 1764 wordt hij bij de geboorte van zijn dochter Agnes vermeld in het doopregister van Molendorp.¹¹⁰ Hieruit kan opgemaakt worden dat de Compagnie haar verzet uiteindelijk heeft gestaakt tegen de oprichting van een armenkas. Dit kan gekoppeld worden aan de demografische groei in Molendorp. In de eerste tien jaar na de oprichting van de Compagnie was deze nog gering, wat de noodzaak voor een echte armenkas mogelijk verminderde. Maar vanaf 1760 versnelde de groei van de bevolking en het bedrijf. Hierdoor werd de last te zwaar om dragen, zowel voor de Compagnie als voor de parochie Bredene. De precieze oprichting van een armenkas in Molendorp wordt echter nergens geduid.

¹⁰⁹ TBO 156 107; Brief Pastoor Bredene over directie Compagnie. Zie bijlage VI voor de transcriptie.

¹¹⁰ RAB, Oud Kerkarchief, TBO 156 107; Extract van het doopregister van Molendorp, periode 1764 – 1770.

De briefwisseling behandelt een uiterst specifiek probleem. Het behelst het al of niet toekennen van steun voor het kind van Johannes Wesepoel, genaamd Pieter Johannes Wesepoel.¹¹¹ Johannes Wesepoel was afkomstig uit Oostende en huwde Joanna Catharina Barrat. Deze vrouw was afkomstig uit Zeeland. Het huwelijk werd voltrokken in april 1762 te Bredene. Beiden waren dus migranten. Van Johannes Wesepoel weten we dat hij als molenaar werkte bij de Compagnie.¹¹² In de lijst van Molenaars uit 1761 staat hij neergeschreven als de molenaar van de 'Princess Royale'. Wesepoel behoorde zo tot de belangrijkste werknemers op de molens. Vermoedelijk was zijn vrouw – en mogelijk hijzelf – niet strikt katholiek. De brieven vermelden immers dat zij niet bijdragen tot de kas van de kapel. Rond 1770 sterf Johannes Wesepoel. Zijn vrouw verliet hierop Molendorp en nam twee van de drie kinderen die in tussentijd geboren waren mee. De jonge Pieter bleef echter achter.

Uit de brieven kan opgemaakt worden dat de dischmeesters niet goed weten wat met het kind aan te vangen. Dient het steun te ontvangen van de armenkas van Molendorp? De dischmeester van Molendorp stelt voor het kind door te sturen naar Oostende, waarop deze van Bredene stelt dat het kind door de armenkas van Molendorp ondersteund moet worden.

Dit verhaal kan enkele interessante elementen aantonen. Vooreerst was wederzijdse solidariteit geen absoluut geldend credo. Niet iedereen droeg bij tot de armenkas, en niet iedereen ontving. Hieruit kan mogelijk gesteld worden dat er in Molendorp verschillenden niet bijdroegen – wat de terughoudendheid van de dischmeester aldaar kan verklaren. Anderzijds toont het aan dat door de dood van de man een vrouw en haar gezin snel vanuit een gunstige situatie kunnen afzakken tot een situatie waarbij één kind wordt achtergelaten en zijzelf terugkeert naar haar geboortegrond. Het ging de mensen met andere woorden voor de wind wanneer er kon gewerkt en verdiend worden op de molens.

¹¹¹ RAB, Oud Kerkarchief, TBO 156 107; Briefwisseling. De brieven zitten ongeordend in de bundel. Titel of aanspreking ontbreken, waardoor enkel door inhoudelijke lezing de briefwisseling kan gereconstueerd worden. Zie Bijlage V voor transcriptie.

¹¹² RAG, Inventaris van het archief van het ambacht Assenede, 161.

Algemeen besluit

Als slot van deze studie, die de impact van de Compagnie der Houtzaagmolens op het kleine dorpje Bredene heeft willen bestuderen, kunnen enkele besluiten omschreven worden.

Op demografisch vlak is vastgesteld dat door de komst van de Compagnie er een nieuw dorp werd opgericht: Molendorp. Hoewel de omvang van dit dorp niet te vergelijken is met de omvang van Bredene, werden er beduidend meer kinderen geboren. De schommelingen van de concepties verschilden tussen Bredene en Molendorp: Bredene was duidelijk een onderdeel van Kust-Vlaanderen; Molendorp kende een grilliger conceptiepatroon. De invloed van het type arbeid en de 'economie' blijkt.

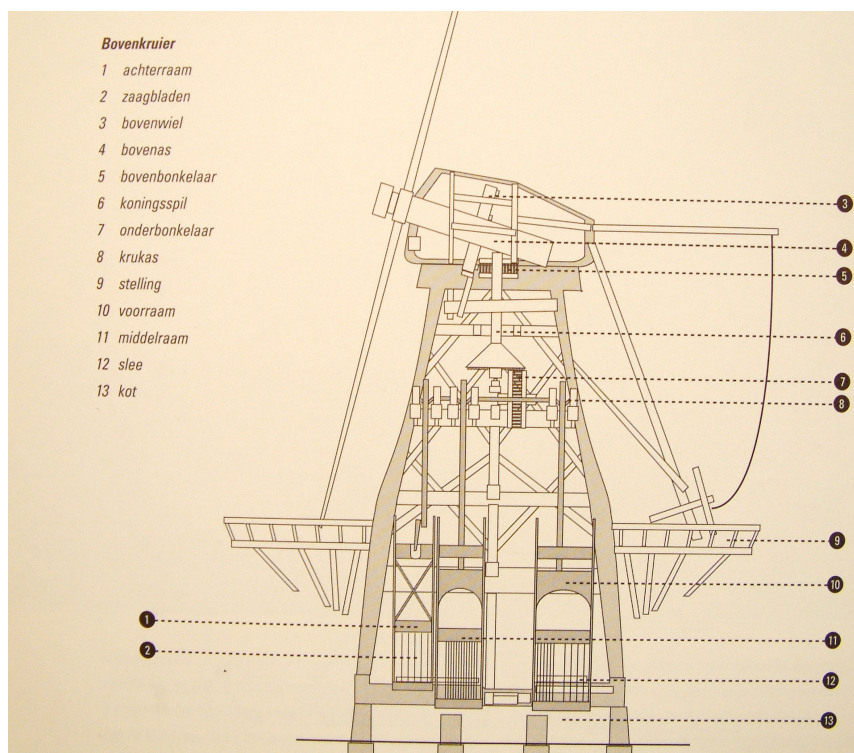
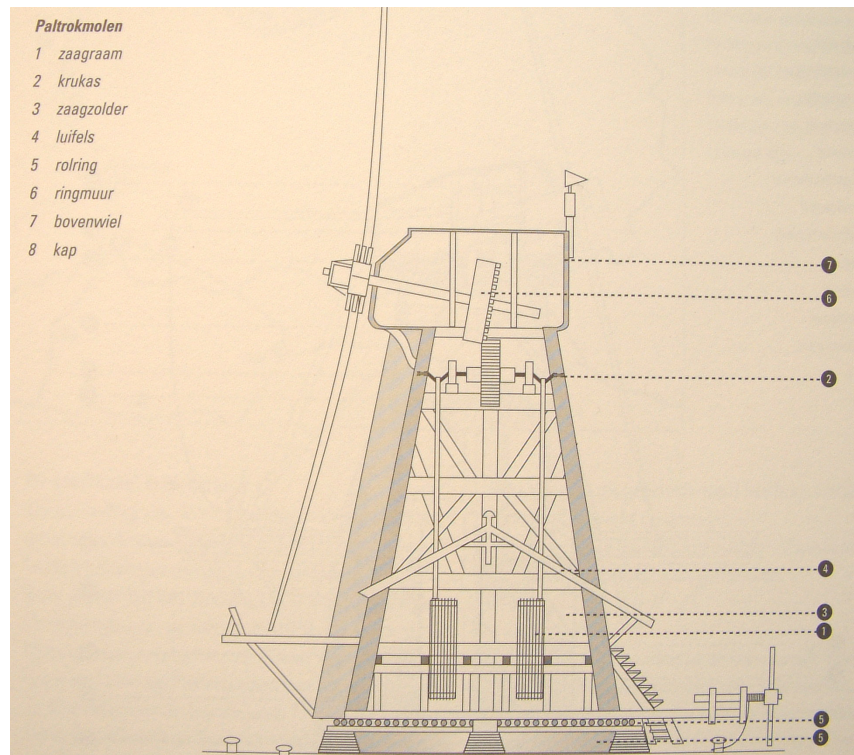
Kort na de komst van de molens was er migratie richting Molendorp, voornamelijk uit de directe omgeving. Deze viel echter stil zodra de arbeidsplaatsen ingevuld waren. In de decennia daaropvolgend ging de arbeidsplaats van vader op zoon.

De analyse van het bedrijf zelf, ofschoon beperkt tot de periode februari-mei van het jaar 1761, leerde de diverse taken die moesten worden uitgevoerd. De lonen van de arbeiders waren gelijklopend met overige delen van Vlaanderen, enkel de hooggeschoolden verdienden meer: dit gold voor molenaars, timmerlieden, smeden,... Wanneer geplaatst in een historisch kader, zijn arbeidsverschuivingen merkbaar. In 1795 was het takenpakket verschoven ten opzichte van 1761: er waren meerdere molenaars ten nadele van de smeden. Ook in deze analyse viel op welke rol de kinderen in het gezin speelden.

In een derde luik werd kort het verhaal van de familie Wesepoel geschetst, ter illustratie van de leefomstandigheden op de molens. Hieruit blijkt dat het leven nauw verbonden was met arbeid op het emplacement. Eens het inkomen wegviel, was het niet langer mogelijk te blijven leven rond de molens. Het toont eveneens aan dat, ondanks veel onderlinge solidariteit, niet iedereen aanspraak kon maken op die hulp en dat deze bovendien erg beperkt bleek.

Bijlagen

Bijlage I: Afbeelding Paltrokmolen & Achtkantzaagmolen (Bovenkruier)¹¹³

¹¹³ VAN LEEUWEN, B. *Houtzaagmolen De Ster. De opkomst, ondergang en wederopbouw van een molen in Utrecht*. Utrecht, 1999. pp. 7-8.

Bijlage II: Transcriptie Reglement bisschop Brugge aan pastoor Bredene (1763)¹¹⁴

Copie van het Reglement tusschen den pastor en prochiale (in superscript: # kerke) van Breedene ter eender zijde, ende den aengestelden onderpastor der zelve prochie voor de directie van de Capelle van Molendorp en de zelve Capelle ter andere: gegeven door zijn hoogweerdigheyd J. R. Caïmo, bisschop van Brugge den 12 februarii 1763, het welk behelst als volgt:

Joannes Robertus Caïmo bij de gratie godts ende des H. Apostolycken stoel Bisschop van Brugge, erfachtigh Cancellier van Vlaenderen etc.
Aen alle die deze zullen zien zaligheyd in den Heere.

Om te voor komen alle geschillen ende oneenigheden de welke tusschen den Heer pastor van Breedene, ende den aengestelden heer onderpastor der zelve prochie voor de directie van de Capelle van Molendorp souden kunnen onstaen ter occasie van het administreren der heylige sacramenten, christelyke onderwysingen, ende andere geestelyke bedieningen, hadden wij bij apostille van 28 juni 1758 op de requeste van wegens de directeurs der Saghmolens aen ons gepresenteert, eenige pointen des aengaende gestatueert, de welke ondervonden hebbende niet genoegsaem tot voorschreven eynde te wesen, hebben wij goet gevonden voordes te ordonneeren en te statueren, soo wij ordoneeren ende statueren bij dese.

1.

Alvooren dat den Heer pastor van Breedene sal behouden alle sijne praeminentien, jurisdictie ende rechten van trauwen, dopen, begravingen, paschaele communie immer niet gereserveert, soo ten opsichte van den heer onderpastor tot Molendorp resideerende, als alle andere die aldaer oft daer omtrent zijn woonende, welken heer onderpastor ende de geseyde parochianen sullen moeten erkennen den heer pastor van Breedene voor hunnen wettigen pastor ende jaerlycks kunnen paesschen houden in de parochiale kerke van Bredene, ten welken effecten wij mits dezen uitdrukkelijk aan den voorseyden H(r) onderpastor verbieden, van palmen sondagh tot beloken paesschen inclus de H. Communie in de Capelle van Molendorp uyt te reycken.

2.

Den voorseyden H(r) onderpastor tot Molendorp woonende sal gehouden zijn alle sondaegen ende heylighdaegen te singen de solemnese misse ten seven ure en half, ende onder de hoogmisse sondags te doen sermoen ofte grooten cathecismus: welken godsdienst sal altijd moeten geeyndigt zijn voor negen uur op dat die daer niet present zijn geweest souden kunnen gaen naer de prochiekercke van Bredene om de hoogmisse bij te wonen.

3.

Sal moeten doen den Cathecismus voor d'eerste communie s'jaerlycks te beginnen ten minsten met den vasten, ende de kinderen genoegsam onderwesen zynde sal hij

¹¹⁴ RAG TBO 156 Oud Kerkarchief, 107; Reglement tussen pastoor Bredene en onderpastor Molendorp.

presenteren aen den H(r) pastoor van Bredene, ten laesten acht daegen voor den gestelden dagh tot d'eerste communie, om van den geseiden H(r) pastoor bequaem gevonden zynde, met de andere in de parochiale kerck tot de eerste Communie aenveert te worden.

4.

Sal moeten doopen alle de kinderen van Molendorp ende omliggende huysen onder Bredene sorteerende de welke aen hem ten doop gebragt zullen worden, stiptelijk des aengaende onderhoudende ons decreet van den ii februarii 1755 met last daer over te houden twee behoorlycke registers ider bladt onderteekende op de volghende manier: ita est N. N. Vicepastor de Bredene, residens in Molendorp; **de welke hy jaerlycks op den laesten december ofte ten langhsten veerthien daegen daer naer in behoorlyke forme ende origineelyk sal overleveren aen den heer pastor van Bredene om in de Register der selve prochie te worden gevoeght.**

5.

Sal verplicht zijn te berechten, de H. Olie te administreren, de sieken te bezoeken en de hun in doodts nood by te staen, niet alleen de gone die van het geseide emplacement zijn, maer ook d'andere parochianen van Bredene woonende over **d'Oostensche vaert, aen het Sas van Slykens ende te beginnen met het dreveken competeerende d'Heer L'espée ende van daer voorts langs de noodhee tot aen de lange brugge, zuydt ende west van de prochie kercke van Bredene;** sonder nochtans gehouden te zijn daer over het inkennen te doen bij d'appostille verreyscht.

6.

Sal gehouden zijn op beloken paesschen van den Heer pastor van Bredene te vraegen het H. Chrisma ende de H. Oliën, de selve uyt de parochiale kercke vergeselschap met licht. Transporteerende naer de Capelle van Molendorp; daer en boven sal hij ook tweemaal s'jaers op de beloken paesschen ende den tweeden feestdagh van sinxen van den voormelden Heer pastor moeten vraegen het vonte waeter, ende transporteeren naer de voornoemde Capelle.

7.

Sal gehouden zijn gratis te cebreren op alle de sondaegen voor het welvaeren van de companie, en op alle maendaegen ter intentie van de contribuanten in de onderhoud van de Capelle ende den godsdienst die daer geschiet.

8.

Voor het verrichten der voornoemde diensten sal den meer geseiden **Heer onderpastoor in Molendorp resideerende boven de competentie van vier honder guldens, woonste en brandthout door de geseiden directeurs beloofd,** noch genieten een derde deel der vervallen van die persoonen de welke binnen de limitten N°5 uytgedrukt woonagtich zijn, ende andersints van den H(r) onderpastoor tot Bredene resideerende geprofiteert souden worden; behoudens hy in de selve diensten personelyck assisteere, ist by aldien syne tegenwoordigheyd aldaer verreyscht word.

9.

De oblata, offerhanden, en diergelycke de welcke voor den Armen en Capelle gegeven worden, sullen respectivelyck voor den armen ende Capelle van Molendorp moeten veroorboort worden: de gone die pastoreele oblate gereputeer zijn, soudē getrauweluck aen den Heer pastor van Bredenen overgegeven moeten worden, dogh in aendacht der verminderinge van synen last, codeert hij die gone die ter occasie doopen, kerck-gangen ende offerhanden in de gemelde Capelle soudē gegeven worden, aen den H(r) onderpastoor tot Molendorp.

10.

De collecten met de schaele voor de Capelle ende den Armen sullen geslooten worden in twee offerblokken yder met twee differente slooten en twee differente sleutels: den H(r) onderpastoor sal van yderen block eenen sleutel hebben ende den Capelle ende arm-meester yder respectivelyck eenen van synen block.

11.

De voorseyde Capelle=en arm=meesters sullen aengestelt worden volgens de maniere ende op de selve conditien van de gone der parochiale kercke, ende in die qualiteyt met de schaele omme gaen in de Capelle van Molendorp, met last van danof jaerlykx Reekeninge te doen, op den zelven voet, maniere, en voor de selve auditeurs als de gone der prochie kercke.

12.

Waer 't saeken dat de Capelle van Molendorp soude geweyt worden, ende jemant daer in eene vry begraefplaetse versocht, dan sal daer over moeten geconvenieert worden met den H(r) pastoor ende kerckmeesters van Bredene; ende ingevalle van eene simpl begraevenisse sal de gewoonelycke recognitie moeten betacht worden aen de kercke van Bredene; als ook sullen de rechten in beyde gevallen op den selve voet moeten betaelt worden aen den pastor en kercke van Bredene, al oft de gesejde begraevenissen in de kercke van Bredene geschiededen, ende niet te min, sal daer en boven de helft van alsulcke recognitie en conventie moeten betaelt worden aan de voornoemde Capelle.

13.

De lyckdiensten over d'afgestorvene van het voorseydt Emplacement sullen moeten schieden in de parochiale kercke van Bredene; niet te min sal den H(r) onderpastoor tot Molendorp ook mogen doen in de Capelle de uytvarden ofte lyckdiensten dier aldaer worden versocht, mits aen hem consteert dat over de selve persoonen dusdaenige oft met meerdere solemniteyt alvoorens in de gesejde prochie kercke verricht zyn. Wij gebieden wel uytdruckelyk aen den Heer pastor ende onderpastoors van Bredene Capelle ende Arm-meesters der Capelle van Molendorp ende alle andere wie het magh aengaen dit ons reglement stiptelyck te achtervolgen; tot welck eynde sal dees bewaert worden in de Comme van de parochiale kercke van Bredene als oock Copye autentique in die van de Capelle van Molendorp, reserveerende niet te min aen ons ende ons doog(ste) naersaeten daer in dusdaenige verranderingen by te brengen, als tot meerdere eere ende

glorie Godts ende saligheyd der zielen sal geoordeelt worden te convenieren. Aldus
gedaen in ons Bisschoppelyk paleys den 12 februaril 1763. onderteekent

J:R: Bisschop van Brugge
ende onder

Ter Ordonnantie van syne Doorluchtigste Hooghweerdigheyd C. Beerenbroek Secret.

Bijlage III: François Bossuet, De houtzaagmolens te Slijkens nabij Oostende, 1826.¹¹⁵

¹¹⁵ PMMK, Inventaris Stad Oostende, 690 (boven) en 689 (onder).

Bijlage IV: Lijst dorpen aankopers van hout februari-april 1761.¹¹⁶

Dorp	Omvang levering (g.)		
Clemskerke	88	Onbekend	166
Clemskerke	112	Onbekend	458
KLemskerke	78	Onbekend (schip)	80
Klemskerke	73	Onbekend	1833
Clemskerke	116	Onbekend	205
SOM	467	Onbekend (schip)	127
Oostende	162	Onbekend	373
Oostende	182	schip	7
Oostende	92	Onbekend (schip)	9
Oostende	52	Onbekend	1
Oostende	78	Onbekend	936
Oostende	493	Onbekend (schip)	15
Oostende	35	Onbekend	788
Oostende	65	SOM	4998
SOM	1159	Diksmuide	1139
leper	1765	Diksmuide	1164
leper	85	SOM	2303
leper	1506		
SOM	3356	Temse	791
Eksaarde	736		
Eksaarde	727	Bellem	377
SOM	1463		
Gent	1105		
Gent	9	Menen	502
Gent	476		
Gent	10		
Gent	1968	Wakken	376
SOM	3568		
Brugge	371	Petegem	891
Brugge	296		
Brugge	128		
Brugge	1286	Steenbrugge	919
Brugge	832	Steenbrugge	2995
Brugge	587	SOM	3914
Brugge	126	Blankenberge	91
Brugge	77		
Brugge	1338		
Brugge	162	Westkerke	22
Brugge	155		
Brugge	92	Nieuwpoort	1008
Brugge	266	Nieuwpoort	289
Brugge	30	SOM	1297
Brugge	128		
SOM	5874		

¹¹⁶ RAG, Inventaris van het archief van het ambacht Assenede, 161.

Waerschoot	1913	Houtave	162
Slijckens	778	Stekene	658
Slijckens	2		
Slijckens	9	Snaaskerke	9
SOM	789		
Kortrijk	2124	Wetteren	725
Kortrijk	47		
SOM	2171	Middelkerke	155
Oudenbrug	99		
		emplacement zelf	88
Lokeren	648		
LOkeren	998		
Veurne	365		
Veurne	140		
Veurne	609		
	1114		
Sint-Niklaas	1125		
Harelbeke	936		
Harelbeke	307		
Harelbeke	70		
Kluizen	839		
Kluizen	189		
	1028		
Lovendegem	215		
Duinkerke	213		
Duinkerke	198		
	411		
EEklo	1157		
Ertvelde	237		

Bijlage V: Briefwisseling rond wees van de familie Wesepoel

RAB, Oud Kerkarchief, TBO 156 107; Briefwisseling rond wees van de familie Wesepoel

Mijn heer,

Desen dient in antwoorden op uwen geeerden van daete den 4 october 1775 (den welken ons maer en is behandigt den 13 der zelve maent) en wij zeggen dat volgens het reglement voor het onderhoud der aerme de weduwen met hunne kinderen niet zynde getrauw't nog meerderjaericgh moeten volgen de conditie nu **Joannes Wesepoel** saligher is geboren tot Ostende en heeft hier in onse prochie op Molendorp gewoont sonder oyt eenighe prochie onkosten te betaelen, en, volgens dat u op onse kercke rekeninge hebt geseid, onsen disch en mag niet belast worden door osten denaers die hier wonen en niet contribuieren in de prochie onkosten, en vervolgens en mag onsen disch ook niet belast worden door het onderhoud van de achtergelaeten weduwe van Joannes Wesepoel of ook niet door het onderhoud van haere minderjarige kinderen soo lang als hunne moeder leeft, welke met haere kinderen moet volgen de conditie van haeren overleden man (de weduwe van Joannes Wesepoel en is ook in onse prochie niet geboren maer en Zeelande en is van hier vertrokken hier verlaetende een van haere kinderen) maer wij oordeelen dat de weese van Joannes Wesepoel hier verlaeten door sijne moeder, is tot last van de stad Ostende, indien sijne vrienden of de compagnie van de meulens. De zelve niet en willen onderhouden. **Misschien sullen die van de meulens willen pretenderen dat de voorseide weese van Joannes Wesepoel is tot last van onsen disch om diswis dat er nu in de Capelle van de meulens een arme schaele ten profijte van onsen disch is toegestaen: maer dese arme schaele is versocht om dat wel drij vierde van de prochianen die op de meulens misse hooren wonen buyten het bestrek van de meulens waer van eenige door hunne wooninge contribuieren aen het onderhoud van de Capelle van de meulens en daer-en-boven de voorseide schaele en kan alleenelyk niet recompenseren het last dat onsen disch dagelyks staet te verwachten om dat de kinderen op de meulens geboren indifferentelyk op den kersten boeck geschreven worden met de rest der prochie voordien worden door Edele en weerde heeren 's Lands van den vryen in hun resolutie bouck van den 1 juni 1754 onsen hoofman, pointers en wij onderschreven dischmeesters geinterdiceert van eenigen onderstand te doen aen de ge_employeerde van de meulens of aen hunne weduwen of kinderen op wat pretent het soude mogen wesen, en voor der geordonneert van soo haest als er eenighen onderstand van de naergelaeten weduwen ofte kinderen van de geëmployeerde der zaeghmeulens van ons versocht word, dan of rapport te doen van de voorseide edele en Weerde heeren 's Landts van de vryen; soo dat wij de weese van Joannes Wesepoel niet en sullen helpen sonder order van de meergenielde edele ende weerde heeren en indien onsen disch soude gehouden zijn 't onderhouden de weduwen ende weesen der overleden geëmployeerden van zaeghmeulens, dat soude voor ons een last zijn dat noch onsen disch, noch onse prochie en soude kunnen draegen want soo haest als er eenen baes of knacht van de meulens komt te sterven sijn sijne weduwe en kinderen gemeenelyck in cas van moeten geholpen te worden; daerom versoecken wij ootmoedelyk, dat de edele en weerde heeren 's Lands van den vryen onsen disch geen lasten souden opleggen het welk**

hij niet en kan draegen, besonderlyck van eene Compagnie die nieten contribueert in de prochie onkosten. Waer mede blijven wij,

Mijn heer,
uw seer ootmoedighe dienaeren dit (kruisje) is het mark van Emmanuël Hintjens,
dishmeeseter.
Francois Valuwaert, dishmeester.

Tot Breedene, 16 october 1771.

Bijlage VI: Brief pastoor; kaart problematiek van armendis aan.

Transcriptie RAB, Oud Kerkarchief, TBO 156 107

Mijn heer,

Ick heb soo lanck gewacht sonder eenigh antwoord te geven op uw geeerden van daete den 26 Meye 1770, om dat ick geirne voorder informatie soude genomen hebben nopende de artykelen waer over uw eenighe instructie versoukt, maer ick heb door myne onpasselijckheyd tot nu tot belet geweest van eenighe voorder informatie te kunnen nemen. Ick laet u dan nu door desen "maer" weten het gene ik van over lanck heb geweten. Ick segge dan in antwoorde op den eersten en de 5 volgende artykels van uw versocht: dat door de heeren auditeurs der rekeninghe van kerck en disch in de maent julius 1767, **twee van de notabelste persoonen van het Sas van Slijkens zijn aengestelt "geweest" om met de schaele omme te gaen in de Capelle van Molendorp: maer dese persoonen van de heren aengestelt, met reden vreesende eenighe affronten wilden**, al eer sij met de schaele omme souden gaen, verskert zijn dat hun in de geseyde Capelle geen affronte en soude aengedaen worden, en ook wilden sij hebben eene plaetse "in de Capelle" ten minsten om hunne schaele te setten. Soo datter noyt geene dischmeesters door de heeren 's Lands van den vryen oft door syn hooghweerdigheyd aengestelt in de Capelle van Molendorp met de schaele hebben omme gegaen. Daer gaen twee schaelen om in de Capelle van Molendorp d'een voor de Capelle d'ander soo den Capellaen "van Molendorp" en andere versekeren voor het eeuwich licht nochtans versekeren eenighe van de notabelste persoonen van het Sas van Slijkens dat de gene die met de tweede schaele omme gaen eenighe keeren eene aelmoesse versocht hebben voor de armen.

De directeurs opposeren hun altijd jegens de schaele, om diswis dat, de Capelle en Capellaen wordende onderhouden van het emplacement, sy van de Capelle meester zijn. Ick segge op het sevenste artykel dat de directeurs van de Molens voorsien aen hunne arme werklieden voor soo lanck als sy op de Molens wercken, maer als sy hun niet meer aen en staen worden sy door gesonden, an als den man komt te sterven word de arme weduwe ook door gesonden wat aengaet het achtste artikel ick en weet niet oft in het octroy voor de directie eenighe clause contrarie zij aen ons voornemen, maer is dat sij enighe clause in hunj octroy hebben het welk aen ons voornemen contrariens, sij sullen hier van vetoogh moeten doen. Het soude mij ook goet duncken dat er eenighe van onse dischmeesters eenighe keeren met de schaele in de Capelle soude omme gaen om te sien oft dat sij waerelyck eenighe affront ofte oppositie aen hen soude gedaen worden. Mijnheer, is dat ick uw eenighe voorder instructie kan geven ick sal het met de eerste gelegenheyd doen, en ben met alle respect

Mijn heer,

uw seer nederighen ende onderdaenighen dienaer
j. Beerten, pastor van Breedene

Bredenen den 24 juni 1770

Inhoudstafel CD-rom

F. Bossuet, PMMK, Inventaris Stad Oostende, 689 - 691.

RAB, Kaarten en plannen, 461.

RAG, Inventaris van het archief van het ambacht Assenede, 161.

Data dopen Bredene & Molendorp

Data huwelijken Bredene

Evolutie Molens & Vloot

Gegevens Lambrecht, Veurne-Ambacht

Lijst leveringen 1761

Transcriptie pastoor Bredene

Transcriptie reglement Bredene en Molendorp

Vraag armendis

Thesis